

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

В. о. завідувача кафедри

_____ Тетяна Мішеніна

Протокол № _____

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024 р.

**ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ
ЗДОБУВАЧІВ І ЗДОБУВАЧОК ОСВІТИ
ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Кваліфікаційна робота студентки групи УАФм-23
другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література), додаткова
спеціальність 014.02 Середня освіта
(Мова і література (англійська))
Сухої Світлани Юрїївни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Бузько С. А.**

Оцінка:

Національна шкала: _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК: _____

(підпис) _____ (ім'я та прізвище)

Члени ЕК _____

(підпис) _____ (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) _____ (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) _____ (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) _____ (ім'я та прізвище)

_____ (підпис) _____ (ім'я та прізвище)

Кривий Ріг – 2024

АНОТАЦІЯ

Суха С. Ю. Шляхи вдосконалення розвитку мовлення здобувачів і здобувачок освіти профільної школи на уроках української мови : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2024. 85 с.

У роботі досліджено шляхи вдосконалення розвитку мовлення здобувачів і здобувачок освіти профільного рівня. Висвітлено лінгводидактичні основи розвитку мовлення здобувачів і здобувачок освіти на профільному рівні, зокрема визначено різновиди мовленнєвої діяльності, що виступають основою для розвитку мовленнєвої культури; окреслено ключові вимоги до рівня мовленнєвої підготовки учнів і учениць профільної школи; наголошено на актуальних принципах і методах розвитку мовлення. Проаналізовано роль провідних сучасних підходів до вивчення української мови в закладах середньої освіти, а також акцентовано на запровадженні текстоцентричного підходу під час удосконалення розвитку мовлення. Опрацьовано змістову складову вдосконалення розвитку мовлення здобувачів і здобувачок профільної освіти, зокрема: порушено питання розвитку мовлення в межах шкільних програм із української мови; розглянуто матеріали з розвитку мовлення, подані в підручниках профільного рівня; наведено приклади вправ для розвитку мовлення учнів та учениць у рамках профільної освіти.

Ключові слова: розвиток мовлення, мовленнєва діяльність, текстоцентричний підхід, профільна школа, принципи та методи розвитку мовлення.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ І ЗДОБУВАЧОК ОСВІТИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ.....	8
1.1. Види мовленнєвої діяльності.....	8
1.2. Вимоги до рівня мовленнєвої підготовки учнів та учениць профільної школи.....	13
1.3. Сучасні принципи та методи розвитку мовлення здобувачів і здобувачок середньої освіти.....	20
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ТЕКСТОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ І УЧЕНИЦЬ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В ПІДРУЧНИКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	28
2.1. Сучасні підходи навчання української мови в закладах середньої освіти.....	28
2.2. Реалізація текстоцентричного підходу в процесі вдосконалення розвитку мовлення здобувачів і здобувачок середньої освіти.....	39
Висновки до другого розділу.....	46
РОЗДІЛ 3. ЗМІСТОВА СКЛАДОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ І ЗДОБУВАЧОК ОСВІТИ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	48
3.1. Питання розвитку мовлення в шкільних програмах з української мови.....	48
3.2. Аналіз матеріалу з розвитку мовлення в підручниках з української мови для 10-х і 11-х класів.....	55
3.3. Вправи для розвитку мовлення учнів та учениць профільної школи.....	61

Висновки до третього розділу.....	66
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТОК А.....	76
ДОДАТОК Б.....	79

ВСТУП

Розвиток мовлення є незамінним аспектом при вивченні української мови. Вагомий унесок у цьому аспекті зробили відомі лінгводидакти: О. Біляєв, О. Горошкіна, О. Караман, М. Пентилюк, О. Семенов та ін. Важливим надбанням є виконання завдань проблемно-пошукового характеру, робота в групах і самостійна діяльність, що передбачає дотримання академічної доброчесності. Усе це реалізується в процесі поетапного планування, проб, корегування, формулювання висновків і прогнозів щодо власних дій.

Актуальність теми. Культура мовлення є беззаперечним показником рівня володіння українською мовою. З появою чіткого усвідомлення щодо ефективності введення актуальних відомостей проблемно-пошукового характеру, зокрема їх практичного використання, істотно підвищився рівень дослідження теми, пов'язаної з розвитком мовлення в закладах середньої освіти. Сучасні принципи, методи, підходи та вправи спрямовані на формування свідомої особистості, яка спроможна без перешкод продемонструвати власні мовленнєві вміння на незалежному рівні.

Мета кваліфікаційної роботи – опрацювання шляхів удосконалення розвитку мовлення здобувачів і здобувачок профільної освіти на уроках української мови.

Для досягнення наведеної мети розв'язували такі **завдання**:

- 1) розкрити специфіку різновидів мовленнєвої діяльності в профільній школі;
- 2) окреслити систему вимог до рівня мовленнєвої підготовки здобувачів і здобувачок освіти;
- 3) з'ясувати актуальні принципи й методи розвитку мовлення в профільній школі;

4) дослідити сучасні підходи навчання української мови, зокрема вплив текстоцентричного підходу як важливої складової для поліпшення розвитку мовлення здобувачів і здобувачок освіти;

5) проаналізувати питання мовленнєвого розвитку в шкільних програмах з української мови;

6) опрацювати матеріал із розвитку мовлення, що міститься у підручниках з української мови для 10-х і 11-х класів;

7) схарактеризувати систему вправ для розвитку мовлення в профільній школі.

Об'єктом дослідження є розвиток мовлення в профільній школі.

Предметом наукової праці є шляхи вдосконалення розвитку мовлення здобувачів і здобувачок профільної освіти.

Основні методи дослідження: теоретичний аналіз (вивчення теоретичних основ теми розвитку мовлення в профільній школі, зокрема опрацювання змістової складової); критичний аналіз (дослідження сучасних підходів навчання української мови в профільній школі й виокремлення засадничих); описовий метод (опис різновидів мовленнєвої діяльності, вимог до рівня мовленнєвої підготовки, сучасних принципів та методів розвитку мовлення для здобувачів і здобувачок освіти); метод проектування (розробка вправ із розвитку мовлення й конспекту уроку).

Теоретична значущість роботи полягає у вичерпному розгляді проблеми розвитку мовлення в профільній школі.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали запропонованої праці (зокрема додатки) можуть стати в пригоді вчителям української мови. Запропоновані відомості сприятимуть подальшому опрацюванню окресленої проблеми, є допоміжним матеріалом для студентів філологічного напрямку під час вивчення тем із розвитку мовлення, а також для здобувачів і здобувачок середньої освіти на уроках української мови. Добірка розроблених вправ є сприятливою й актуальною для продуктивної праці вчителів, здобувачів і здобувачок освіти.

Результати дослідження було **апробовано** під час участі в I Міжнародній науковій конференції здобувачів вищої освіти «Мови й літератури світу в глобалізаційних процесах» (Кривий Ріг, 18 квітня 2024 року).

Із теми дослідження опубліковано таку працю:

Суха С. Сучасні підходи навчання української мови в закладах середньої освіти. *Матеріали студентських наукових читань* : зб. наук. пр. Кривий Ріг, 2024. Вип. 12. С. 178-182.

Структура роботи. Наукова праця складається зі вступу, трьох розділів, списку використаної літератури, який нараховує 49 позицій. Загальний обсяг роботи – 82 сторінки, із них 70 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ І ЗДОБУВАЧОК ОСВІТИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

1.1. Види мовленнєвої діяльності

Українське суспільство перебуває на етапі суттєвих змін, пов'язаних із освітнім процесом. Особливо це стосується шкільної освіти. Все є взаємопов'язаним: належні зміни в молодшій, середній та старшій школах призведуть до сприятливих зрушень у системі вищої освіти й подальшої професійної діяльності кожної свідомої особистості.

Ретельне спостереження за особливостями освітнього процесу можна реалізувати на прикладі профільної школи. Наведений етап навчання сприяє активізації адаптації, що спрямована на реалізацію необхідних навичок та компетентностей, які є дотичними до успішного формування освіченої та конкурентоспроможної особистості.

Доволі вагомим особистим досягненням кожного здобувача й здобувачки освіти протягом навчання у профільній школі є розвиток належної й грамотної (мовленнєвої) культури спілкування. Тому цілком закономірно, що профільна освіта – це можливість отримати якісні й актуальні знання, що відповідають індивідуальним особливостям, освітнім потребам, нахилам, інтересам та здібностям учнів та учениць, що є необхідною базою для здобуття майбутньої професії [31].

Власне мета викладання української мови в профільній школі спрямована на формування інтелектуально, духовно й морально забезпеченої особистості, яка спроможна без перешкод оперувати різноманітними засобами вираження української мови, а також стилями й жанрами, що містяться в кожному різновиді мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні та письмі. Логічним підсумком є чітке й усвідомлене визначення

майбутньої професійної сфери, побудованої на засадах самонавчання, самовиховання, пошуків шляхів саморозвитку. Усе це має супроводжуватися вмінням і докладанням зусиль задля їх реалізації [16, с. 14].

Кількість пріоритетних завдань, передбачених профільною освітою, є надзвичайно великою, тому цілком доречно навести основні:

- формування національно свідомої особистості, що є невід’ємною частиною прогресивної європейської спільноти;
- готовність зробити невимушений та усвідомлений вибір щодо професійної діяльності та отримання належної гуманітарної (філологічної) освіти в майбутньому;
- розвиток ключових та предметних компетентностей здобувачів і здобувачок освіти;
- забезпечення належного рівня володіння здобутими знаннями й уміннями на практиці;
- вдосконалення вмінь та навичок самостійного опрацювання текстів різноманітних стилів та жанрів [44, с. 53-55].

Цілком закономірно, що належна реалізація профільного навчання повинна базуватися на допрофільній підготовці. Це є важливим етапом для подальшої професійної реалізації.

Власне допрофільною підготовкою є усталена система діяльності, що ґрунтується на педагогічних, психолого-педагогічних, інформаційних та організаційних засадах задля діагностування серед учнів та учениць старших класів основної школи усвідомленого вибору профільного напрямку подальшого навчання й утілення різноманітних професійних перспектив [17].

Варто зазначити, що процес допрофільної підготовки має відбуватися поетапно й систематично. Недостатнім рівнем реалізації є використання інтегрованих та вибіркового курсів. Слід доповнювати систему допрофільної підготовки різними формами профорієнтаційних складників, а також відповідними анкетуваннями, що спрямовані на виявлення учнівських інтересів та здібностей. Натомість перед учителями стоїть не менш важлива

місія: надання доречних індивідуальних завдань для визначення вмінь та навичок, необхідних для розкриття професійного потенціалу в майбутньому.

Важливою умовою реалізації допрофільної підготовки є поділ на відповідні етапи. Першим є пропедевтичний, що охоплює п'ятий, шостий та початок і середину сьомого класу. Другим етапом є основний, що пов'язаний із кінцем сьомого, восьмим, а також початком і серединою дев'ятого класу. Завершальним є коригувальний, що, відповідно, охоплює кінець дев'ятого класу [47].

Практична цінність уроків, пов'язаних із розвитком мовлення, полягає не лише в умінні спілкуватися чи вдосконалювати власне мовлення, а й у сприйнятті матеріалу, поданому в усному чи письмовому викладі. Не менш важливим є складання діалогів, коректне оформлення ділової документації, написання різних видів робіт, наприклад, переказів, творів чи відгуків.

Важливо зазначити, що обов'язковою умовою, на яку слід звертати увагу вчителям-словесникам, є «поступовий розвиток» учнів та учениць, систематичне й аргументоване корегування помилок, уникнення однотипних вправ. Натомість цілком доречно доповнювати й урізноманітнювати освітній процес ускладненими завданнями, пов'язаними з граматиною, стилістикою, орфографією [48].

Окрема й не менш важлива роль належить написанню творів-роздумів та есе. Наведені види робіт спрямовані на розвиток і вдосконалення вміння коректно, ґрунтовно й поетапно висвітлювати власні висловлювання незалежно від теми.

Активна залученість української спільноти до системи європейського простору сприяє популяризації поширеного різновиду таких письмових робіт, як есе, метою якого є розвиток навчально-пізнавальної діяльності здобувачів та здобувачок освіти, формування стійкої зацікавленості до опанування тієї чи тієї дисципліни, а також удосконалення критичного мислення.

Есе є ваговою складовою самостійної творчої діяльності, характерними рисами якої є опрацювання проблеми крізь призму особистісного сприймання й осмислення, незначний обсяг, вільна побудова, невимушеність та емоційність у стилі викладу [27, с. 2].

Відповідно, розрізняють вільне та формальне есе, із суттєвими характеристиками яких можна ознайомитися (Рис. 1.1. [19, с. 17]).

Вільне	Формальне
<i>Ознаки:</i>	<i>Ознаки:</i>
невеликий обсяг (7-10 речень); довільна форма і стиль викладу зі збереженням структурованості тексту (вступ, основна частина, висновок); наявність позиції автора.	обсяг 120-200 слів логічна організація структури: наявність відповідних компонентів (теза, аргументи, приклади, оцінювальні судження, висновок); грунтовність викладу; наявність позиції автора.

Рис. 1.1 Види есе: вільне і формальне

Доволі актуальним є процес переосмислення й змін, що стосуються введення нових ефективних методів. Наприклад, дискусії, обговорення різноманітних тем, спілкування з метою відтворення мовного матеріалу. Наведені методи є влучною альтернативою традиційним указівкам з підручників. Сучасним учителям доволі важливо навчитися залучати учнів та учениць до активної співучасті в процесі опанування шкільної програми.

Окрему увагу слід приділити методу дискусії, що спрямований на формування стійкого інтересу до продукування власних висловлень, розвиток мовленнєвих та розумових здібностей. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Бусела поняття «дискусія» визначається як: 1) «широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання»; 2) «спір, суперечка окремих осіб, співбесідників» [6, с. 299].

Особливістю дискутування є розвиток і вдосконалення вміння не лише переконувати у правильності власної позиції, а й прислухатися до думок інших, зробивши відповідні висновки.

У шкільній практиці активно послуговуються навчальною дискусією, що спрямована на опрацювання неоднозначного питання через аналіз, пояснення та порівняння різних позицій учнів та учениць. Завдяки наведеному різновиду роботи відбувається покращення вмій і навичок, що пов'язані з грамотним і переконливим викладом думок у формі дискусії, бесіди чи доповіді. Все це супроводжується добром різних варіантів аргументації, прикладів, а також проведенням діалогів на життєву тему з дотриманням відповідних етикетних норм.

Варто зазначити, що робота над питаннями дискусії містить три ключові етапи. Перший є підготовчим. Вчителю необхідно ретельно обміркувати структуру дискусії, що містить: а) низку питань, що стосуються проблеми для подальшого обговорення; б) підготовку учнівських відповідей на завчасно запропоновані педагогом запитання; в) систему тестів та анкет для здобувачів та здобувачок профільної освіти. Другий етап є основним. Для його реалізації є обов'язкове дотримання вимог, побудованих на засадах інформативності, науковості, сучасності та ґрунтовному фактичному матеріалі. Останнім етапом є прикінцевий (або ж підсумковий), на якому учні та учениці мають можливість отримати чіткі рекомендації вчителя щодо проведеної дискусії [2].

Типологія дискусійного методу є доволі різноманітною та спрямована на вдосконалення навичок і вмій вільно орієнтуватися під час виступів інших учнів та учениць із підготовленим науковим мовленням. Такі тренування сприяють активному продукуванню власних висловлень на різножанрову тематику, проведенню диспутів, опікуванню рівнем розвитку свого інтелекту й дискурсного мовлення відповідно.

У шкільній практиці вчителі найчастіше застосовують три ключові різновиди навчальної дискусії, що підпорядковуються дидактичній меті (таблиця 1 за джерелом 2).

№	Тип дискусії	Зміст
1	Дискусія-роздум	Спірне питання в ході розв'язання вчить учнів формулювати альтернативні висновки, давати суб'єктивну оцінку. Головна мета – удосконалення вміння висловлюватися, захищати свою позицію, слухати, аналізувати, робити висновки.
2	Дискусія-доведення	Учні обґрунтовують і доводять свої думки щодо спірного питання, практично перевіряють факти дискусійної проблеми.
3	Дискусія-узагальнення	Головне завдання навчальної дискусії – розв'язання проблеми, що сприяє розвитку умінь узагальнювати й систематизувати знання з певної теми, розділу, курсу.

Таблиця 1.2 Типологія навчальної дискусії

Отже, підґрунтям кожної дискусії є самостійно набутий учнями та ученицями життєвий досвід і відповідні знання. Безперечно, будь-який різновид мовленнєвої діяльності спрямований на розвиток пізнавально-комунікативного потенціалу, що реалізується на кожному уроці й окремо від предметних знань. Важливо не просто надати теоретичні знання, а й навчити правильно їх застосовувати на практиці.

1.2. Вимоги до рівня мовленнєвої підготовки учнів та учениць профільної школи

Сучасна освіта спрямована на формування належного рівня мовного й інтелектуального потенціалу старшокласників і старшокласниць. Не менше зусиль спрямовані на вдосконалення творчого смаку, задатків самостійного опрацювання матеріалу, вибудовування сприятливої мовної поведінки, що базується на компетентнісних засадах.

Для того, аби з'ясувати систему необхідних вимог до рівня мовленнєвої підготовки, важливо мати чіткі уявлення про актуальні мотиви школярів та школярок:

- суспільно-політичні (статус мови як державної, необхідність навчання в закладі освіти);
- професійно-ціннісні (ведення освітнього процесу реалізується через використання державної мови);
- соціальний престиж та виконання громадського обов'язку;
- відкритість до спілкування (комунікабельність);

- прагнення до самовдосконалення;
- формування поваги до всіх учасників і учасниць освітнього процесу;
- поєднання навчання з поступовою реалізацією життєвих планів у майбутньому;
- залучення до відповідальності перед громадськістю, класом, батьківським колективом [5, с. 40].

На сьогоднішній день освітні цілі набули певного переосмислення. Пріоритет надається не високому рівню теоретичних знань, а вмінню їх використовувати під час спілкування на вільні й спеціальні теми, тобто в різних життєвих ситуаціях. Тому цілком важливо на уроках української мови розвивати спілкування учнів та учениць із різними адресатами, створюючи відповідні ситуації спілкування. Для реалізації успішної мовленнєвої взаємодії важливо враховувати актуальні й цікаві теми для відповідної вікової групи. Наприклад, проведення бесід на абстрактні теми не є достатньо успішним, оскільки це сприяє формуванню комунікативних навичок.

Тому важливо підбирати необхідний матеріал, враховуючи засади аксіологічного підходу. Це сприятиме цілеспрямованій побудові власних висловлювань та належному розвитку мовленнєвих умінь і навичок.

Навчання з використанням комунікативно-діяльнісного підходу сприяє вдосконаленню вмінь, пов'язаних із розумінням, сприйняттям, відтворенням та продукуванням власних висловлювань, що ґрунтуються на орфоепічних, лексичних, орфографічних, граматичних та пунктуаційних нормах. Серед них виокремлюють:

- правильний підхід щодо визначення теми висловлювання, а також дотримання її меж;
- побудову висловлювання на відповідних засадах, що визначають межу, основну думку й адресата мовлення;
- добір найістотніших фактів та доказів, дотичних до розкриття теми та провідної думки висловлювання;

- дотримання принципів логічності та послідовності з наведенням влучних узагальнень та висновків;
- уміння добирати відповідний тип і стиль мовлення, що є доцільними до тієї чи іншої мети спілкування;
- правильне використання мовних засобів, що підпорядковуються конкретному стилю, типу й жанру висловлювання;
- процес редагування усного й писемного мовлення [26, с. 93-94].

Формування комунікативних умінь та навичок є надзвичайно важливим завданням для вчителя, і для його успішного виконання необхідно використовувати кожен урок української мови. Варто залучати не лише традиційні вправи, але й ситуативні, суть яких розкривається не лише в умінні механічно продукувати певні тексти, а й підпорядковувати їх конкретним екстралінгвістичним факторам. Наприклад, умови, за яких відбувається процес спілкування, а також опис тієї чи тієї мовленнєвої ситуації.

Освітній процес учнів та учениць підпорядкований чітко прописаним очікуваним результатам, що ґрунтуються на складових ключових та предметної компетентностей. Це стосується когнітивного (знаннєвого) аспекту, що охоплює усвідомлене прагнення в оволодінні мовою (це стосується не лише засвоєних правил, а й результатів у вигляді мовленнєвих умінь та навичок). Не менш важливим є праксеологічний (діяльнісний) компонент, що містить ретельну практичну підготовку для реалізації відповідних результатів, а також аксіологічний (ціннісний), що спрямований на розвиток творчого особистісного потенціалу. Варто зазначити про важливість інтерактивного (поведінкового) складника, що стосується особливостей взаємодії суб'єктів профільної освіти [36, с. 56-57].

Сучасний освітній процес підпорядкований формуванню та розвитку соціальної компетентності, метою якої є забезпечення можливості для молоді в опануванні досвіду, що спрямований на особистісне самовизначення в тій

чи тій сфері. Вагомими складниками цієї складової є рівень якості освіти та потенціал до навчання впродовж усього життя.

Компетентнісний підхід є одним із ключових у сучасній системі прогресивної освіти. Власне компетентністю є інтегрований особистісний потенціал, накопичений упродовж систематичного навчання, а також необхідна система знань, навичок та досвіду, що спрямовані на ефективну реалізацію діяльності та певної функції у конкретній ситуації [20, с. 64].

Кожен урок української мови містить низку завдань, що реалізуються через відповідні змістові лінії (мовленнєва, або комунікативна, мовна, лінгвістична, соціокультурна, або ж лінгвокультурна, а також діяльнісна (стратегічна)), що чітко прописані в Державному стандарті. Доповнюють наведений документ і відповідні наскрізні лінії «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність» [36, с. 57].

Визнання перспективності компетентнісного підходу сприяє поширенню цілком логічної ідеї щодо наявності інструмента, за допомогою якого з'являються можливості у розв'язанні життєвих проблем, набутті особистісного розвитку, залученні учнів та учениць до соціальної спільноти, професійному розвитку й становленню належного життєвого шляху. Тому цілком закономірно, що при доборі навчального матеріалу враховується його результативність і за межами відповідного закладу освіти.

Якщо освітній процес спрямований на формування низки ключових компетентностей, то слід урахувати, що вдосконалення навчальних здібностей учнів та учениць реалізується не лише завдяки опануванню нормативною діяльністю, а й через систематичні тренування зі збагачення інтелекту й наполегливої роботи із суб'єктивним досвідом задля становлення бази власного розвитку.

Головними наслідками, що проявляються на компетентнісних засадах, є набуття можливостей і вмінь у пошуку необхідного матеріалу упродовж життя. При цьому доволі значною залишається мотиваційна проблема.

Пріоритет надається пізнавальним та соціальним мотивам (зацікавленість, самоповага тощо).

Тому зв'язок між ключовими та самоосвітніми компетентностями є очевидним. З'являється нагода для особистості успішно розв'язати кожне життєве завдання.

Цілком доцільно простежити роль змістових ліній в освітньому процесі. Власне мовна лінія сприяє накопиченню системи знань, де мова виступає в якості способу вираження людських думок та почуттів, а також як засіб формування мовних умінь та навичок. Окрім цього, наявні ключові поняття й факти мовознавства, опанування якими сприяє набуттю мовної компетенції, а також опануванню певними мовними знаннями і вміннями, необхідними для здобувачів та здобувачок освіти.

У мовній змістовій лінії зазначена інформація про загальну кількість годин, відведених на вивчення української мови в певному класі, а також на опанування деяких розділів, зазначених у шкільній програмі. Не менш важливими є обов'язкові рубрики: «Внутрішньопредметні зв'язки» та «Міжпредметні зв'язки», що спрямовані на підвищення рівня розуміння того чи іншого мовного явища, а також уміння застосовувати суміжні відомості з різних дисциплін [5, с. 30-31].

Мовленнєва змістова лінія сприяє набуттю й удосконаленню вмінь та навичок, що пов'язані з кожним різновидом мовленнєвої діяльності, а також містить зміст роботи, необхідний для розвитку мовлення учнів та учениць. Певна кількість годин присвячена мовленнєвому розвитку, даним про мовлення, а також низці ключових різновидів робіт, зокрема творам і переказам. Беззаперечною є необхідність державних вимог щодо мовленнєвої підготовки школярів і школярок. Реалізувати мовленнєву змістову лінію можна як на уроках розвитку мовлення, так і на звичайних [5, с. 31-32].

Лінгвістична змістова лінія призначена для накопичення й розвитку мовно-мислительних задатків і умінь, завдяки яким учні та учениці матимуть можливість ретельно дослідити теоретичні відомості мовної царини. Цілком

зразковими для наведеного напряму діяльності є праці відомих лінгвістів. Доповнити перелік особливостей можна вміннями опрацьовувати мовний зміст фольклорних та художніх творів, а також виконувати завдання творчого характеру [36, с. 58].

Соціокультурна змістова лінія пов'язана з належним оцінюванням національно-культурного потенціалу, що міститься в темах, дотичних до еталонних зразків світової скарбниці. Це сприяє активній участі в різноманітних заходах, олімпіадах, конкурсах, іграх, вікторинах тощо [36, с. 58].

Власне діяльнісна (стратегічна) змістова лінія дотична до мовленнєвої (комунікативної) та соціокультурної змістових ліній. У її основі наявні певні аспекти, спрямовані на визначення мовленнєвої діяльності, соціально-культурної поведінки учнів та учениць. Усе це сприяє вирішенню життєвих труднощів, набуттю вмінь практикуватися у виконанні завдань на вправління (наприклад, тести, вправи, статті, конспекти, творчі завдання тощо). Доволі важливим акцентом є наявність проблемно-пошукових завдань, активна участь у групових проектах та реалізація самостійної дослідницької діяльності. Результатом є спроможність поетапно планувати, втілювати, корегувати, робити певні прогнози щодо власної діяльності, застосовувати набуті знання у різноманітних комунікативних ситуаціях [36, с. 58-59].

Цілком закономірно, що опанування українською мовою сприяє налагодженню взаємозумовленого внутрішньопредметного та міжпредметного зв'язків, належній оцінці ролі художньої літератури, закладанню потенціалу для вивчення іноземних мов та дисциплін гуманітарного та негуманітарного напрямків.

Існують певні вимоги, які повинні знати й розуміти випускники та випускниці профільної школи:

- суть та функції мови;
- ключові засади лінгвістики, зокрема літературної мови;

- системний характер мовної структури, співвідношення мовних рівнів та одиниць;

- мовна норма та її різновиди;

- основи мовленнєвої поведінки й вироблення власної культури мовлення;

- вимоги до продукування текстів усного та писемного характеру.

Не менш важливим є вироблення певних умінь:

- формування особистого погляду на мовні явища, що супроводжується опорою на наукові засади;

- володіння різноманітними операціями (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо);

- виконання того чи того різновиду мовного аналізу (від фонетичного до орфографічного);

- вправна робота з тестами (від простого до найскладнішого рівня);

- доповнення власного компетентнісного потенціалу усними й писемними зразками із критичним осмисленням їх змісту;

- оперування кожним різновидом мовленнєвої діяльності;

- вибудова гідної мовленнєвої поведінки;

- вдосконалення комунікативних здібностей [44, с. 79-82].

Доволі цікаво простежити компетентнісні засади, яким надають перевагу країни Європи. Наприклад, для Австрії – це предметна, особистісна, методологічна та соціальна. У Бельгії звертають увагу на певні критерії, що є важливими для компетентнісного потенціалу: доступність, багатовимірність, прозорість та багатофункціональність. Цілком позитивно сприймається обізнаність із системою інформаційно-комп'ютерних технологій. У Фінляндії пріоритет надають активній пізнавальній діяльності, творчому потенціалу, замотивованості та вмінню підлаштовувати власні знання до змін і різних напрямків. У системі німецької освіти надають перевагу низці інтелектуальних знань, а також ключовим компетентностям, пов'язаним із методологічним чи інструментальним підґрунтям. Не менш важливим є

прояв ціннісних орієнтацій. У Нідерландах заохочують до розвитку вміння самостійно навчатися, орієнтуватися й активізувати власну діяльність у різних життєвих ситуаціях, вирішувати проблеми, а також проявляти лояльність. Приклади з організації освітнього процесу в ряді європейських країн засвідчують, що використання ключових компетентностей обумовлене зв'язком із життєвими цілями, залученістю до співпраці, вдосконаленням відповідальності, підготовкою кожної особистості до ринку праці та ін. [34, с. 19].

Отже, цілком очевидно, що освітнє середовище слід організовувати так, аби кожна особистість оволоділа ключовими компетентностями, маючи змогу адаптуватися в суспільстві, тренуватися у вирішенні нестандартних завдань, з'ясувати основи власного потенціалу, систематично розвивати рівень самоосвіти, виявляти власні творчі й інтелектуальні здібності, помірковано підходити до процесу самоконтролю й самооцінки, проявляти ініціативу до мовленнєвої взаємодії на будь-яку тему та з різною категорією людей, належно втілювати обраний життєвий напрям, вчитися протягом усього життя, виважено ставитися до вирішення конфліктних ситуацій, а також свідомо обирати громадянську позицію.

1.3. Сучасні принципи та методи розвитку мовлення здобувачів і здобувачок середньої освіти

Сучасні засади методики навчання мови підпорядковуються різноманітним аспектам освіти, зокрема: закономірностям опанування мовою, загальнодидактичним і специфічним принципам, а також відповідним методам, прийомам та засобам. Доволі важливо вміти їх ефективно реалізовувати, враховуючи кожен етап навчання.

В умовах соціально-економічного прогресу української держави істотно переосмислюються запити й вимоги до формування особистості на засадах соціально-активної спрямованості, культурної та духовно свідомої

особистості. Тож важливими здобутками для здобувачів і здобувачок освіти є сформовані навички вільної та компетентної вправності в оволодінні рідною мовою. Це сприятиме здатності успішно розвинути свою думку та аргументовано презентувати коло власних інтересів і здібностей.

Процес викладання української мови в закладах середньої освіти передбачає наявність не лише обов'язкових загальнодидактичних принципів. Мають місце й специфічні. Загальнодидактичними принципами є такі, що є провідними для будь-якої шкільної дисципліни. Незмінною умовою є врахування наявних психологічних особливостей здобувачів і здобувачок освіти. Першим упорядником системи загальних принципів був Я. Коменський. Тож серед них можна виокремити: «традиційні принципи науковості, систематичності, послідовності, наступності, перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності, доступності, зв'язку навчання з вихованням тощо» [5, с. 43-44].

Цілком закономірно, що всі перелічені складові є тісно пов'язаними саме з процесом вивчення української мови. Відповідно, сучасний освітній процес урізноманітнений і новими принципами, підпорядкованими дидактичним засадам. Наприклад: «принцип гуманізації й гуманітаризації навчання, єдності національного й загальнолюдського, розвивальний характер навчання, співтворчість, співробітництво, індивідуалізація й диференціація, оптимізація тощо» [5, с. 44].

Серед різноманітних класифікацій методичних принципів найбільш оптимальною, на наш погляд, є та, яку запропонувала М. Пентилюк. Дослідниця доповнює й узагальнює напрацювання, представлені попередниками. М. Пентилюк серед системи методичних принципів виокремлює загальнометодичні та специфічні, або ж рівневі, що є дотичними до специфіки вивчення окремих мовних розділів (*Табл. 1.3.* за джерелом [5, с. 45]):

Табл. 1.3. Лінгводидактичні принципи навчання мови

Загальнометодичні	Специфічні (рівневі)
<ul style="list-style-type: none"> • Взаємозалежність мови і мислення; • Екстралінгвістичний; • Функціональний; • Міжпредметного та внутрішньопредметного зв'язку; • Зв'язок навчання кількох мов; • Нормативно-стилістичний; • Історичний; • Взаємозалежність усного й писемного мовлення. 	<ul style="list-style-type: none"> • взаємозв'язок у вивченні всіх розділів програми з укр. мови; • функціонально-стилістична спрямованість у вивченні мови; • Зв'язок вивчення мови з мовленнєвою діяльністю; • Вивчення морфології на синтаксичній основі; • Зв'язок навчання пунктуації й виразного читання; • Зіставлення звуків і букв; • Лексико-синтаксичний; • Структурно-семантичний підхід до вивчення синтаксису; • Структурно-словотворчий; • Парадигматичний; • Інтонаційний; • взаємозалежність усного й писемного мовлення.

Доволі змістовна класифікація представлена в методичному посібнику О. Семеног. Авторка серед основних принципів, дотичних до розвитку мовлення, виокремлює такі:

– лінгвометодичні (комунікативна задіяність мовних одиниць, а також їх вивчення з текстовою опорою й на основі доцільності; поєднання теоретичних відомостей із комунікативною практикою; сприятливе опанування мови й мовлення одночасно; врахування ситуативності мовлення та ін.);

– принцип особистісної орієнтації навчання (визнання цінності особистості й здібностей здобувача чи здобувачки освіти сприяє успішному забезпеченню сприятливих умов для багатогранних можливостей мовленнєвого розвитку, що супроводжується врахуванням індивідуальних особливостей, пізнавальних пошуків, інтересів; не менш важливим є використання мотиваційних способів для залучення до самостійності в опануванні української мови);

– принцип соціального партнерства (сприяє налагодженню процесів спілкування, взаємодії та співпраці між вчителями й учительками, здобувачами й здобувачками освіти та батьками);

– комунікативно-діяльнісний принцип (спрямований на представлення мови в якості засобу спілкування, який удосконалюють на заняттях за допомогою аудіювання, читання, говоріння та письма);

– принцип практичної спрямованості навчання (процес багатогранного й систематичного збагачення мовлення за допомогою різноманітних мовних засобів: лексичних, фразеологічних, граматичних, стилістичних);

– принцип текстотворчості (опанування одиницями мови з використанням текстової основи, зокрема в межах різних стилів, типів та мовленнєвих жанрів; формування вправності у сприйманні, відтворенні чужих та продукуванні власних висловлювань) [36, с. 59-61].

Не менш важливим аспектом у педагогічній діяльності є послуговування ефективними методами. Вони спрямовані на розвиток мовлення. Можна зазначити ряд переваг для здобувачів та здобувачок освіти, спричинених доцільно підібраними методами: покращення звуковимови та рівня мовної культури; збагачення словникового запасу та послуговування шляхами його активізації в щоденній мовленнєвій практиці; розвинене вміння використовувати слова в конкретному для них значенні; влучний добір виражальних засобів мови залежно від ситуації та мети висловлювання; дотримання чіткості, логічності та послідовності при викладенні власної думки та ін.

Існують різні трактування науковців щодо поняття «методи освіти» в сучасній дидактиці та методиці. Наприклад, Л. Федоренко акцентує увагу на тому, що це є «способи роботи вчителя і залежні від них способи роботи учнів з дібраним для вивчення мовним матеріалом» [13, с. 2]. І. Олійник підкреслює, що «методи навчання – це об'єднана в одне ціле діяльність учителя й учнів, спрямована на засвоєння мовних знань, умінь і навичок, на організацію пізнавальної діяльності учнів» [13, с. 2]. М. Пентилюк вважає,

що «методи навчання – це складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання: освітня, виховна, розвивальна, спонукальна, контрольна-корекційна та ін.» [13, с. 2].

Отже, методи розвитку мовлення здобувачів і здобувачок середньої освіти ґрунтуються на організації регулярних педагогічних дій у процесі формування пізнавальної та практичної діяльності задля засвоєння відомостей із української мови, що супроводжуються набуттям необхідних умінь та навичок.

Слід зазначити, що кожен метод містить окремі прийоми у своєму складі. Вони сприяють збагаченню та урізноманітненню мовних та мовленнєвих процесів. Тож при опануванні мовою послуговуються такими прийомами як: «фонетичний, лексичний, граматичний, синтаксичний розбори, прийом порівняння, групування мовних явищ, побудови схеми речення чи словосполучення» [23, с. 36].

Серед різноманітних класифікацій методів розвитку мовлення здобувачів і здобувачок середньої освіти найбільш доцільною вважається та, що була запропонована О. Біляєвим. Ключовим фактором є взаємодія між учителем та учнями. Тому способи взаємодії є різними:

- подача мовного матеріалу для прослуховування у вигляді розповіді чи пояснення;
- обмін думками на основі опрацьованих на заняттях із мови питань. Результатом є виявлення необхідних висновків і узагальнень, а також наведення визначень і правил;
- організація процесу спостереження над актуальними для вивчення фактами, що супроводжується колективним обговоренням наслідків у подальшому;
- самостійний пошук мовних відомостей за підручником під керівництвом вчителя;
- опанування необхідними знаннями під час виконання завдань і вправ практичного спрямування [13, с. 2-3].

До традиційних методів, що є корисними для розвитку мовлення, можна віднести такі:

– бесіда (в основі наявний діалог між учителем і здобувачем освіти, за допомогою якого відбувається опанування змісту освітнього матеріалу. Це можуть бути завчасно підготовлені конкретні питання для узагальнення та систематизації);

– проблемне навчання (продукування проблемних ситуацій, запитань і вирішення завдань, спрямованих на активізації пізнавальної діяльності).

Виокремлюють також і такі нетрадиційні методи, що корелюють із прогресивними тенденціями в освітньому середовищі:

– дебати та диспути (сприяють розвиткові критичного мислення шляхом активного обговорення проблемних питань; інформаційні відомості повинні корелювати з поточним рівнем знань, отриманим здобувачами та здобувачками освіти на заняттях; завдання варто формулювати таким чином, аби вони були корисними в практичному аспекті й активізували продуктивне осмислення);

– кейс-метод, або метод аналізу ситуацій (стосується обговорення певної проблемної ситуації, що супроводжується поступовим прийняттям рішення, пошуку висновків і шляхів вирішення проблеми);

– метод «мереживна пилка», «джигсо» (один із різновидів групової діяльності, де здобувачі й здобувачки освіти можуть спробувати себе в педагогічній ролі, ділячись засвоєними відомостями з іншими. Усі учасники й учасниці вчаться в «домашній» групі, однак після перебування в «експертних» групах вони стають «експертами» з конкретно опрацьованого питання. Після цього всі повертаються в «домашні» групи й діляться новими знаннями. Кінцевим етапом є формування спільних висновків та пропозицій);

– метод ПРЕС (в основі наявне обговорення питань проблемного характеру, продукування припущень, добір аргументів, визначення власної позиції. Процес реалізації методу містить чотири етапи: формулювання позиції, її обґрунтування, наведення прикладів і оголошення висновків, що

починаються фразами: «Я вважаю...», «Тому що...», «Наприклад...», «Отже...» та ін.);

– метод незакінченого речення (формулювання почергової відповіді-продовження стосовно висловленої інформації до цього) [23, с. 39-42].

У процесі розвитку мовлення важливо підібрати вправи, щоб активізувати рецептивну, репродуктивну та продуктивну діяльності. Відповідно, виокремлюють конкретні види вправ:

– рецептивні (містять загальномовленнєві та стилістичні вправи, що спрямовані на розвиток сприйняття, усвідомлення та закріплення в пам'яті отриманої інформації; орієнтація на певний погляд при характеристиці мовних засобів чи тексту; групування мовних явищ на основі запропонованої ознаки; проведення аналізу й оцінювання дібраних засобів мови; пошук стилістичних недоліків у тексті та ін.);

– репродуктивні (кінцева мета полягає в умінні відтворювати набуті знання з використанням певних способів діяльності, наприклад, на основі зразка, схеми чи пам'ятки; розподіл мовних засобів із урахуванням визначених ознак; добір слів за змістом і поширення речень; продукування відповідей на питання й перекази, що можуть бути докладними, вибірковими чи стислими);

– продуктивні (спрямовані на формування вміння оперувати знаннями на творчому рівні, зокрема при реалізації нової мовленнєвої ситуації; використання необхідних способів діяльності для виконання вправ, де необхідно вміти перетворити тексти, написати й скорегувати творчі роботи, що підпорядковані різним стилям, типам та мовленнєвим жанрам) [7, с. 6].

Отже, використання методів розвитку мовлення здобувачів і здобувачок середньої освіти у шкільній практиці сприяє активному засвоєнню й відтворенню лінгвістичних знань, а також продукуванню власних висловлювань (аргументованих, чітких, логічних).

Висновки до першого розділу

Розвиток мовлення на уроках української мови в профільній школі є невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу. Якщо раніше пріоритет надавався досконалому володінню теоретичними відомостями, то сьогодні цінується вміння критично осмислювати матеріал і логічно, чітко, грамотно й аргументовано висловлювати власну думку.

Процес формування особистості, яка набуває необхідних комунікативних умінь і навичок, є доволі тривалим і містить відповідні етапи підготовки: допрофільний та профільний. Кінцевою метою їх реалізації є підведення до усвідомленого й невимушеного вибору подальшої професійної діяльності.

Однак процес набуття знань у шкільному осередку чи у закладі вищої освіти не припиняється. Існує чимало можливостей учитися впродовж життя, незважаючи на вік чи наявний рівень знань. Це сприятливо впливатиме на процес соціалізації в суспільстві й уміння помірковано й ефективно вирішувати ті чи ті життєві ситуації.

Ще однією позитивною ознакою, дотичною до сучасних освітніх тенденцій, є обмін досвідом з іншими країнами. Компетентнісний потенціал, послуговування інформаційно-комп'ютерними технологіями, мотивація до самостійної діяльності й самоаналізу, поєднання освітнього потенціалу з життям – усе це позитивно впливає на становлення й функціонування особистості в суспільстві, її особистісний розвиток і можливості.

Сучасні методи розвитку мовлення здобувачів і здобувачок середньої освіти сприяють активній мовленнєвій підготовці й практичній реалізації мовних знань. Бесіда, ПРЕС, дебати, дискусії – усі ці та інші методи сприяють активному становленню особистості, критичному осмисленню інформації, культурі мовлення, умінню взаємодіяти з іншими тощо. Усе це потребує практики.

РОЗДІЛ 2

ТЕКСТОЦЕНТРИЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ І УЧЕНИЦЬ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В ПІДРУЧНИКАХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1. Сучасні підходи навчання української мови в закладах середньої освіти

В умовах сучасного освітнього процесу важливим завданням із боку вчителів є не лише подача теоретичних відомостей, а й допомога в розвитку активності, власних здібностей, критичного осмислення інформації. У такому випадку цілком доцільно послуговуватися корисними дидактичними підходами, що спрямовані на здатність ефективно й усебічно опановувати інформацію, сприяють реалізації власного мовлення з метою ефективного спілкування, позитивного впливу й аргументованого переконання з того чи іншого питання. Це є ефективним і неминучим життєвим процесом, до якого необхідно готуватися свідомо й заздалегідь, оскільки чимало ситуацій потрібно вирішувати не лише в межах освітнього середовища.

Свої дослідження проблемі підходів присвятили різні сучасні дидакти та лінгводидакти. Наприклад, О. Біляєв, І. Бех, О. Горошкіна, С. Караман, М. Пентилюк та ін.

Загалом поняття «підхід» є багатогранною системою, що містить відповідні методи, прийоми, засоби. Це допомагає контролювати процес опанування української мови: мета, завдання, змістове наповнення, структура, стратегії реалізації.

Система підходів у сучасному освітньому процесі є різноманітною. Наприклад, традиційні: педагогічний, моральний, психологічний; інноваційні: культурологічний, діяльнісно-орієнтований, народознавчий тощо. Особливість їх полягає в тому, що ними активно послуговуються при вивченні української мови відповідно до ідей Нової української школи.

Добір того чи того підходу є відповідальним кроком в освітньому процесі, оскільки пріоритети надаються суб'єкт-суб'єктному навчанню (орієнтоване на здобувачів і здобувачок освіти), набуттю актуальних професійних компетентностей (наприклад, здатність гідно конкурувати на ринку праці, вмiло реагувати на суспільні запити).

Отже, для початку цілком доцільно розглянути розширену класифікацію підходів до вивчення української мови, аби простежити їх роль і функції для реалізації освітнього процесу.

Народознавчий (українознавчий) підхід є одним із провідних на основі концепції мовної освіти в Україні. Державна мова є пріоритетним джерелом самоідентифікації й виховного потенціалу української нації, зокрема й формування патріотизму.

Етнографічний підхід ґрунтується на народних традиціях та звичаях. Українська мова вивчається в школах, де опановують мови національних меншин. У такий спосіб відбувається обмін культурами: як національною, так і загальнолюдською.

Комунікативний підхід є одним із найпріоритетніших у системі шкільної та вищої освіти. Із початку 90-х рр. ХХ ст. набув різноманітних модифікацій, що позначилися на відповідних назвах: діяльнісний, комунікативно-орієнтований, когнітивно-комунікативний та ін. В основі функціонування наведеного підходу лежить теорія мовленнєвої діяльності – наука, що охоплює процеси продукування мовлення, спілкування, взаємодії при розмові, формування мовної особистості. Останнім часом під впливом комунікативного підходу в структурі уроку української мови окреме місце відводиться системі мовленнєвого розвитку, що є дуже важливим для подальшої реалізації в суспільстві [30, с. 46].

Варто зазначити, що в межах профільної школи виокремлюють ще чимало інших сучасних підходів, із якими корисно ознайомитися (*Табл. 3.1.* за джерелом [14, с. 174]):

Сучасні підходи до навчання української мови у профільних класах (філологічний напрям)

Критерій класифікації	Назва підходів
за способом суб'єктної організації навчальної діяльності (з погляду суб'єкта навчання мови)	антропоцентричний, діяльнісний (діяльнісно-орієнтований), індивідуальний, компетентнісний, особистісний (особистісно орієнтований), особистісно-діяльнісний, діалоговий та ін.
за способом організації засвоєння навчального матеріалу з мови	дедуктивний, диференційований, індуктивний, інтегрований, інтегративний, когнітивний, когнітивно-комунікативний, комунікативно-діяльнісний, системний, системно-лінгвістичний, технологічний, ситуаційний та ін.
за характером добору й подання навчального матеріалу	професійно-спрямований, соціокультурний, текстоцентричний (текстоцентрично-дискурсивний), функційний, функційно-комунікативний, функційно-стилістичний, комплексний
за ступенем новизни (інноваційні)	дослідницький, компетентнісний, крос-культурний, комунікативно-жанровий, синергетичний (системно-синергетичний)

Не менш доцільним в освітній практиці є дослідницький підхід, оскільки в умовах сучасного світу пріоритетними рисами є, наприклад, динамічність (розвиток дослідницьких умінь), гнучкість. Остання є однією з найцінніших у списку Soft Skills, оскільки наявна можливість легко адаптуватися до змін, критично осмислювати ситуації, дискутувати, пояснювати певні аспекти доступно й зрозуміло. Дослідницький підхід є корисною стратегією для опанування різноманітними мовними явищами, нормами, а також для вдосконалення рівня творчого мислення здобувачів і здобувачок освіти.

Український учений С. Омельчук зробив певні висновки щодо наведеного питання. Він зазначає, що дослідницький підхід є «складне лінгводидактичне інтеграційне явище, в основу якого покладено реалізацію продуктивних методів навчання української мови, спрямованих на формування в учня мовної дослідницької компетентності, підвищення рівня його пізнавальної активності й самостійності, творчих мисленнєвих здібностей тощо» [29, с. 39-40].

С. Омельчук дотримується думки, що в основі дослідницького підходу наявна органічна взаємодія змістової та процесуальної складових. Це сприяє належному розвитку творчого потенціалу, дослідницької та пошукової діяльності, тобто спроможність задіяти набуті знання про одиниці мови, явища та закономірності на практиці.

Серед ключових функцій С. Омельчук виокремлює такі:

- активізація пізнавального інтересу до категорій, явищ та закономірностей, що є дотичними до морфології;
- мотивація до формування пізнавальної активності під час виконання практичних завдань із теми;
- розвиток дослідницьких здібностей, зокрема креативної стратегії під час опанування нового матеріалу, нестандартного підходу до вирішення різноманітних завдань і ситуацій;
- формування пізнавальної активності крізь призму самостійності при вирішенні завдань проблемного та дослідницького характеру з морфології;
- переосмислення мовного матеріалу на засадах творчості та самостійності при наявності нових пізнавальних перспектив [29, с. 40].

Ще одним підходом, що набув особливого значення на початковому етапі сучасного освітнього процесу, є технологічний. У наведеній галузі активні дослідження проводили: А. Алексюк, С. Бондар, І. Дичківська, М. Пентилюк, О. Пометун, Т. Симоненко та ін. Однак технологічний підхід усе ще потребує подальших досліджень.

Для успішної реалізації впливу на здобувачів і здобувачок освіти вчителі мають дотримуватися деяких ключових критеріїв: організованості, системності та цілеспрямованості, мотивуючи до пізнавальних дій, дотичних до засад мовної освіти.

Безперечно, в основі технологічного підходу лежить конкретна освітня технологія, на засадах якої опановують українську мову: усталена лінгводидактична концептуальна організація освітнього процесу, підпорядкованого активній суб'єкт-суб'єктній взаємодії між учителем і

здобувачами й здобувачками освіти; наявність упорядкованої системи добірних форм, методів, прийомів та засобів на комунікативно-діяльнісній основі; дотримання технологічної моделі, проєкту й алгоритму співпраці між учителем та учнями й ученицями задля досягнення успішного результату [25, с. 238].

Безперечно, наявність широкого спектру різних підходів є сприятливою ознакою в розвитку лінгводидактики й шкільного освітнього середовища, зокрема в профільній школі, однак цілком доцільним є виокремлення трьох актуальних і ключових, представлених у Держстандарті: особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного.

Отже, перш за все, варто з'ясувати методичні засади особистісно орієнтованого підходу. В його основі наявний стійкий і міцний рівень взаємодії всіх учасників та учасниць освітньо-виховного процесу. Відповідно, громадськість відіграла неабияку роль в управлінні освітнім процесом. Чимало українських та зарубіжних діячів і діячок присвятили свої дослідження цьому питанню. Наприклад, Дж. Дьюї, Е. Гутман, Т. Найт, М. Барбер, А. Гошко, Г. Дмитренко, О. Зайченко С. Крисюк та ін.

Якщо порівнювати специфіку взаємодії між центральними органами та громадськістю щодо освітнього процесу в середній школі за попереднє століття і сьогодні, то можна зробити висновок, що інтереси й потреби соціального осередку майже не враховувалися, проте були міцно регламентовані відповідними вищими структурами влади. Контролю підлягали і педагогічні колективи, і батьківські збори, і відповідні органи самоврядування здобувачів і здобувачок освіти.

В Україні процес розвитку державно-громадського управління освітньою системою набув прогресивних змін і має три структурні напрями, до яких у низці сучасних лінгводидактичних праць відносять такі: демократизація, інтеграція діяльності асоціацій представників і представниць освіти, організація належного управління освітнім процесом громадськими органами.

При роботі з особистісно орієтованим підходом варто пам'ятати, що навчальні матеріали, насамперед, є засобом для відкриття ціннісно-сміслових засад особистості. Водночас освітні методи активно використовують як джерело самостійної роботи (зокрема пошукової діяльності).

Серед особливостей особистісно орієтованого підходу можна виокремити наступні:

- особистісна життєва подія є ваговою складовою проектування (зокрема ресурсом актуального й корисного досвіду) в освітньому процесі в порівнянні з традиційною моделлю освіти;

- свідоме уникнення межі поділу між змістовим та процесуальним аспектами (процесом може бути і діалог, і пошукова діяльність, і гра, що є надбанням власного досвіду);

- на зміну традиційним рисам штучності, зовнішній системі контролю з'являються пріоритети щодо природної функціональності людини;

- основним способом взаємодії учасників і учасниць освітнього процесу є міжособистісне спілкування;

- текст як незмінний культурний фрагмент, подається на основі контексту, що спрямований на відтворення особистісних смислів [10, с. 9-10].

Прогресивною ознакою при реалізації особистісно орієтованого методу є невимушена увага до внутрішнього світу особистості, використання різноманітних джерел для передачі знань – досвід, технічне обладнання, інші люди тощо. При цьому запропоновані на уроці завдання містять не абстрактну проблему, а цілком реальну й актуальну.

Варто зазначити, що послуговування особистісно орієтованим підходом є відповідальною складовою, оскільки необхідно вчасно виявити поточний рівень та різновид умінь здобувачів і здобувачок освіти, із переліком яких можна ознайомитися в таблиці нижче [33, с. 349].

Система вмінь випускників і випускниць профільної школи

Різновиди вмінь	
Організаційно-інформативні	<p>Усвідомлює і визначає мотив і мету власної пізнавальної і життєтворчої діяльності;</p> <p>Планує діяльність для досягнення мети, розподіляючи її на етапи;</p> <p>Оцінює проміжні і кінцеві результати пізнавальної діяльності, робить відповідні корективи.</p>
Узагальнюючо-пізнавальні	<p>Аналізує поняття, явища, закономірності;</p> <p>Порівнює, систематизує, узагальнює, конкретизує їх; Робить висновки на основі спостережень;</p> <p>Виділяє головне з-поміж другорядного;</p> <p>Моделює поняття, явища, закономірності;</p>
Дослідницько-пошукові	<p>Уявляє словесно описані предмети, явища, фантазує на основі сприйнятого;</p> <p>Прогнозує подальший розвиток певних явищ;</p> <p>Переносить раніше засвоєні знання і вміння в нову ситуацію;</p> <p>Помічає і формулює проблеми в процесі навчання і життєтворчості;</p> <p>Усвідомлює будову предмета вивчення;</p> <p>Робить припущення щодо способу розв'язання певної проблеми;</p> <p>Добирає аргументи для його доведення;</p> <p>Спростовує хибні припущення і твердження.</p>
Ціннісно-рефлексивні	<p>Помічає і цінує красу в мовних явищах, явищах природи, у творах мистецтва, у вчинках людей і результатах їхньої діяльності;</p> <p>Спроможний критично оцінювати відповідність своїх вчинків загальнолюдським моральним нормам, усувати помічені невідповідності;</p> <p>Переконаний, що творити добро словом і ділом – обов'язок кожної людини.</p>

Отже, можна зробити висновок, що наведений підхід є цінним складником в освітньому процесі, оскільки спрямований на активізацію тих знань, умінь і навичок, які є необхідними та актуальними в житті.

Доволі нагальним питанням у сфері сучасної освіти, зокрема й профільно зорієнтованої, є добір корисних і прогресивних компетентностей, якими можна активно послуговуватися й за межами шкільного осередку.

Проблеми компетентісно орієнтованої освіти висвітлювали у своїх наукових працях О. Горошкіна, С. Караман, Л. Мацько, В. Ницета,

М. Пентилюк, І. Хом'як та ін. В умовах розвитку НУШ усе активніше постає питання щодо набуття необхідних для випускників і випускниць ключових компетентностей: громадянської, соціальної, культурної, інформаційно-комунікативної, екологічної, інноваційної та інших, що є запорукою всебічного та гармонійного особистісного розвитку, самореалізації та адаптації до суспільного оточення [21, с. 17].

Низка суспільно корисних пріоритетів протиставляється стандартизованим постулатам традиційного освітнього процесу: високий рівень володіння теоретичним матеріалом, натомість у специфіку його призначення зовсім не заглиблювалися. Переосмисленим кроком у системі освіти стало введення компетентнісного підходу, в основі якого наявні практичне й творче засвоєння знань, що сприяє особистісному розвитку й активізації самостійної діяльності.

Кожна з ключових компетентностей об'єднана наскрізними вміннями: критичне й системне мислення, розуміння змісту прочитаного, письмова й усна форми подачі власної думки, прояв творчості та ініціативності, злагоджене керування емоційним станом, об'єктивна оцінка ризиків, прийняття поміркованих рішень, конструктивне розв'язання проблеми, спроможність співпрацювати з іншими [37, с. 53].

Ще одним із трьох ключових є діяльнісний підхід, потреба в якому є актуальною, оскільки сучасні суспільні процеси набули динамічних змін, які неминуче потребують пошукової та дослідницької ініціативи з боку особистості. Реалізація наведеного підходу містить різноманітні стратегії та шляхи опанування морфологічних понять, норм і явищ, а також аспекти продукування творчого мислення здобувачів і здобувачок освіти. Перевага надається такій побудові освітнього процесу, в основі якого наявна технологія, спрямована на активне виконання дослідницьких завдань, результат яких є невідомим і потребує розв'язання й аргументації з метою чіткого розуміння.

Фахівцям із різних дисциплін, зокрема й української мови, належить вагома роль, адже вони є фасилітаторами освітнього процесу. І саме від них залежить, аби кожне заняття було:

- вмотивованим: наявність інтересу (з обох сторін), емоційна активізація, робота над формуванням ціннісного ставлення з метою реалізації мотиваційної діяльнійної основи;
- цілеспрямованим: прояв самостійності при ставленні мети й пошуці шляхів її досягнення;
- практико зорієнтованим: поєднання з реальною діяльністю й діями предметно-практичного характеру;
- соціальним: діяльність у середовищі спільної пізнавальної потреби здобувачів і здобувачок освіти, що ґрунтується на спілкуванні й командній взаємодії;
- емоційним: прояв позитивних емоцій; долучення до створення ситуації успіху, захоплення процесом здобуття й результатами освітньої програми, що супроводжуються взаємодією з іншими учасниками й учасницями процесу освіти;
- активним: заохочення до фізичної активності, зокрема інтелектуальної, емоційної, соціальної та інших;
- творчим: розкриття творчого потенціалу особистості;
- рефлексивним і самоорганізованим: накопичення рефлексивних умінь (наприклад, аналіз рівня власної мисленнєвої діяльності тощо) і тих, що стосуються самоконтролю, самооцінки та самовдосконалення [15, с. 28–29].

Відомо, що за ініціативи НУШ відбувається активне впровадження інтегрованої та проєктної освіти, оскільки це допомагає розвивати всебічне уявлення про навколишню дійсність. Здобувачам і здобувачкам освіти допомагають навчитися опановувати різноманітні дисципліни на основі вирішення реальних проблемних питань. Перевагою участі в проєктах є не лише мотивація до вирішення конструктивних проблем із використанням

систематизованих знань і компетентностей, а й продуктивна реалізація міжпредметних зв'язків, удосконалення критичного та аналітичного мислення, вмінь злагодженої роботи з інформаційними відомостями, підвищення рівня медіаграмотності, активізація навичок пошуково-дослідницької діяльності. Ще однією перевагою є формування вправності у вирішенні пізнавальних та творчих завдань у межах педагогічної взаємодії та спільної праці, де всім здобувачам і здобувачкам освіти належить та чи інша соціальна роль [38, с. 176–177].

Варто зазначити, що нарівні з діяльнісним підходом слід виокремити й дотичний до нього комунікативно-діяльнісний. Пріоритетом на кожному занятті є формування особистості-мовця, однак не мовознавця. І досягається це завдяки регулярній мовленнєвій діяльності на практиці, тобто створення комунікативної ситуації, що тісно пов'язана з життєвою реальністю.

Комунікативно-діяльнісний підхід характеризується тим, що в освітньому процесі активно практикується вміння опановувати українську мову. Реалізується опора на її комунікативну функцію, коли всі учасники та учасниці освітнього процесу залучені до проведення спілкування з чітко визначеною метою, що активізує вчителів до продукування різних ситуацій, зокрема й тих, що є професійно орієнтованими й сприяють ефективному становленню мовної особистості. У такий спосіб застарілий статус «вчитель – учень» стрімко викорінюється й замінюється на міжособистісне «суб'єкт-суб'єктне» спілкування [39, с. 24].

Щодо процесу вивчення української мови можна зазначити, що він реалізується через мовленнєве спілкування в двох аспектах: мовленнєвій діяльності та мовленнєвій поведінці. Результатом першої є текст (як усний, так і письмовий), а другої – взаємини між людьми й емоції, спричинені відповідною поведінкою комунікантів. Тому вагомою складовою уроку української мови є активне об'єднання всіх учасників і учасниць освітнього процесу до спілкування, що супроводжується обізнаністю з мовною

системою, опануванням мовлення, ретельним дотриманням соціальних норм мовленнєвого спілкування та основ мовленнєвої поведінки.

Вчителі виконують вагому роль фасилітаторів, тож мають коректно формувати мовленнєві дії старшокласників і старшокласниць, зокрема навички публічного виступу, проведення дискусій, тактовної участі в діалогах та ін. Для реалізації цих та інших видів діяльності освітній процес містить усталене вивчення фонетики, лексикології, словотвору, граматики та розвиток мовлення [44, с. 145].

На сучасному етапі модернізації освіти спостерігається розгалужена система підходів до навчання мови (лінгводидактична теорія й практика оперує понад 40 видами різноманітних підходів, однак серед низки цих підходів до вивчення української мови засадничими й найбільш дієвими нині визнані особистісно орієнтований, діяльнісний та компетентнісний підходи. Державний стандарт базової та повної середньої освіти ґрунтується саме на цих підходах, що становить стратегічні орієнтири мовної освіти.

Стисла й узагальнена характеристика цих підходів у розумінні Н. Голуб наведено в таблиці 7 (Табл. 7 за джерелом [10, с. 16]):

Таблиця 7

ПІДХОДИ		
Особистісно орієнтований (ключове слово – особистість)	Діяльнісний (ключове слово – діяльність)	Компетентнісний (ключове слово – компетентність)
Особистість постає - як суб'єкт діяльності; - як людина праці; - як людина культури	Діяльність розглядаємо - як пробу сил і гру; - як працю; - як творчу працю	Формуємо компетентності: - уміння вчитися; - комунікативну; - інформаційно-комунікаційну - громадянську; - загальнокультурну; - здоров'язберезувальну.

Отже, подача матеріалу з української мови, що ґрунтується на доборі продуктивних і актуальних підходів, сприяє розкриттю особистості, практичній реалізації знань, що засвідчує готовність до самостійного життя.

2.2. Реалізація текстоцентричного підходу в процесі вдосконалення розвитку мовлення здобувачів і здобувачок середньої освіти

У другій половині ХХ ст. серед лінгводидактів активізувався інтерес щодо дослідження слова в поєднанні з іншими словами. Досить швидко цей напрям дістав назву, яка є відомою на сьогодні – текстоцентричний підхід.

У сучасному лінгвістичному словнику А. Загнітко подає одне з таких трактувань щодо поняття «текст»: «усний чи письмовий твір мовотворчого процесу, логічно закінчений, складений із низки особливих мовних висловлень, що об'єднані різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків, має відповідну спрямованість і прагматичну настанову» [18, с. 793]. У сучасних лінгвістичних дослідженнях текст розглядають у якості комунікативного твору, що містить позамовний образ. При цьому докладаються зусилля, аби не тлумачити наведену категорію суто як продукт мовлення. Свої дослідження щодо потрактування й визначення особливостей функціонування тексту присвятили відомі лінгвісти, психолінгвісти та лінгводидакти. Наприклад, Ф. Бацевич, І. Білодід, М. Жовтобрюх, І. Гудзик, М. Пентилюк та ін.

Важливими ознаками тексту є такі:

– цілісність: змістова (поєднання ідеї, теми та змісту), комунікативна (спільність мети та причини реалізації мовного спілкування), структурна й формально-граматична (впорядкування форм відповідно до конкретного жанру);

– зв'язність: логічне поєднання контекстів задля забезпечення цілісності тексту. При цьому виокремлюють ще такі ключові ознаки: логічні (наприклад, причина й наслідок, індукція й дедукція), асоціативні (слова й фігури, що набувають першочергового значення), образні (тропи, фігури та ін.), композиційно-структурні (структура тексту й логічне впорядкування його частин), стилістичні (приналежність компонентів до певного стилю), ритмоутворювальні;

- членованість: розподіл на речення, абзаци, глави та підтеми;
- лінійність: дотримання послідовності при мовному викладі;
- інформаційність: текст накопичує інформацію й виступає епіцентром її передачі водночас;
- завершеність: наявність чіткої межі (однак навмисне незавершеність також можлива) [46, с. 13-14].

Для належного втілення текстоцентричного підходу на уроках української мови (як аспектних, так і на тих, що призначені для формування комунікативних умінь) необхідно систематично опрацьовувати висловлювання, що належать до відповідних жанрово-стильових різновидів, форм і типологічних структур (наприклад, усні й писемні, монологічні та діалогічні, а також полілогічні). Суть текстоцентричного підходу полягає в його поліфункційності й використанні текстів у якості основи для опанування мовними знаннями й формування мовленнєвих умінь і навичок; розумінні текстової структури й функційного призначення мовних одиниць у тексті; набутті вмінь і навичок сприймання, аналізу, відтворення, створення, коригування власних висловлень; відтворенні міжпредметного зв'язку української мови з іншими дисциплінами; кінцевим результатом є вдосконалення комунікативної компетентності (зокрема й мовної, мовленнєвої, соціокультурної та діяльнісної в сукупності) здобувачів і здобувачок освіти [3, с. 2].

Шкільна програма з української мови містить виокремлену соціокультурну лінію, зміст якої реалізується шляхом відбору необхідних соціокультурних відомостей освітніх галузей. Наприклад, «Мова і література», «Естетична культура» та ін. При цьому обов'язковим є добір текстів на основі відповідної тематики, а також низкою вправ і завдань. Ключові поняття лінгвістики тексту при введенні до шкільної програми сприяють зміні курсу освітнього процесу від репродуктивного (знання засобів мови) до продуктивного (створення власних текстів) етапу.

Для реалізації соціокультурної компетенції необхідно добирати такі тексти, в яких відображається українське буття з його звичаями, традиціями, висвітлюються відповідні етичні й моральні проблеми, історичні відомості, духовні цінності.

Існують такі критерії відбору текстів:

- соціокультурний (цінності загальнолюдського, національного, регіонального, сімейного й особистісного характеру, що супроводжуються вмінням самореалізації в соціокультурному осередку);
- лінгвістичний (наповнення тексту мовними одиницями та явищами із відображенням їх текстотвірних функцій);
- дидактичний (різностильові тексти освітнього й виховного характеру);
- сенситивний (співвіднесення текстового змісту та його мовного оформлення з віковими особливостями);
- комунікативно-когнітивний (добір тексту, що сприяє набуттю комунікативних умінь у рецептивних і продуктивних різновидах мовленнєвої діяльності; відповідність пізнавальним потребам здобувачів і здобувачок освіти, а також розвиток світоглядно-ціннісних пріоритетів) [24, с. 290].

Текст є універсальним за своєю суттю. Ним зручно послуговуватися на різних уроках, поєднуючи з іншими освітніми методами, а також успішно реалізувати всі поставлені цілі для належного опанування матеріалу.

Під час проведення заняття текст використовують із метою:

- читання, інтонаційного оформлення, переказу, словникового аналізу;
- пошуку й опрацювання теми, визначення ключової думки;
- виявлення ознак та структурних складових;
- з'ясування стильових рис і мети висловлення;
- взаємозв'язку засобів мови із задумом, типом, жанром та стилем мовлення;
- реалізації групового та/або індивідуального мовознавчого дослідження;

- започаткування самостійної роботи;
- вияву емоційного потенціалу тексту для читачів і слухачів;
- визначення конкретного мовного явища;
- систематизації необхідного мовного матеріалу, що містить групування, класифікування, структурування й упорядкування;
- оголошення тези, припущення й добору аргументів;
- порівняння з відомими фактами, історичними відомостями та життєвими прикладами, цитатами, народною мудрістю тощо;
- тлумачення правопису й вимови;
- корегування;
- зміни (розширення обсягу, скорочення, доповнення змісту тими чи іншими одиницями (добірні слова й вислови, синоніми тощо), вибір найбільш доцільних одиниць, дотримання логіки викладу щодо розташування змістових складників, що формують текстову структуру);
- діагностування проблеми;
- послуговування логічними операціями (аналіз, синтез, співставлення, порівняння, підсумки);
- продукування власного ставлення до змістової складової тексту;
- коментування;
- вміння інтерпретувати з одного стилю в інший;
- формулювання власного висловлювання тощо [44, с. 139-140].

Із перерахованих вище варіантів роботи з текстом можна зробити висновок, що всі вони сприяють формуванню мовленнєвої особистості, яка вміє аналізувати поданий матеріал, визначати включові ознаки, висловлювати свою думку, дискутувати й добирати власні аргументи і, врешті-решт, представляти власне висловлювання, що відповідає загальноприйнятим нормам.

Варто зазначити, що активне опрацювання тексту сприяє ефективному вирішенню проблеми, що є дотичною до внутрішньопредметних зв'язків, висвітленню функціонального потенціалу мовних одиниць кожного рівня в

мовленні, активізації мовного, мовленнєвого, соціокультурного та діяльнісного складників у процесі опанування української мови.

Важливою умовою реалізації текстоцентричного підходу є сприйняття тексту в якості незамінного результату мовленнєвої діяльності: сукупності мовної, мовленнєвої та правописної компетентностей. Суть останньої виявляється у застосуванні орфографічних і пунктуаційних норм.

Отже, правописна компетентність є важливим шляхом для реалізації таких ключових умінь (починають закладатися ще на початку середньої школи):

- 1) виокремлення орфограм серед неорфограм; визначення пунктограми в межах простого та складного речень, спираючись на вивчений матеріал;
- 2) розрізнення орфограм і пунктограм (а також їх різновидів) серед інших;
- 3) орієнтування в доцільності використання орфограм і пунктограм;
- 4) послуговування орфографічними і пунктуаційними правилами;
- 5) грамотне вживання опрацьованих орфограм; коректний розподіл розділових знаків у простому та складному реченнях, що є дотичними до вже засвоєного матеріалу;
- 6) виявлення й коригування орфографічних і пунктуаційних помилок [4, с. 8].

Доволі корисним є вміння розрізнити суттєву відмінність між орфографічними та пунктуаційними навичками. Пріоритетною метою в першому випадку є автоматизація, а в другому – коректне визначення синтаксичної структури поданого висловлювання; розрізнення випадків, коли необхідно послуговуватися різними між собою розділовими знаками, незважаючи на схожість синтаксичних зразків; розуміння взаємозв'язку між уживанням розділового знака й значеннєвим компонентом.

Усталена й активна робота з текстами на уроках української мови сприятливо впливає як на процес здобуття знань, так і на становлення особистості, отже, має низку переваг:

- залучення до набутків духовності українців;
- мотивація до розвитку власної потреби в читанні;
- збагачення уяви;
- сприятливий вплив на освітній процес, зокрема пізнавальний інтерес;
- презентація різноманіття виражальних засобів української мови;
- засвоєння нових лексичних одиниць;
- удосконалення якісних мовленнєвих характеристик;
- набуття навичок критичного читання;
- забезпечення умов для роботи в групі;
- розвиток навичок естетичного опанування мови;
- економія часу й розширений спектр можливостей уроку;
- функціонування міжпредметних зв'язків;
- реалізація умов для пошуку й аналізу проблеми;
- прояв оргдіяльнісних навичок (визначення цілі, планування, коригування, рефлексія);
- розкриття власного мовного чуття;
- емоційний вплив на здобувачів і здобувачок освіти та збагачення їх емоційного інтелекту тощо [36, с. 4].

Загальновідомим є те, що важливо не лише мати теоретичні знання, а й уміти застосовувати їх на практиці. Ця думка є дотичною й до організації текстової діяльності. Тому перед учителями стоїть важливе завдання: доступно формувати відомості про текстову структуру, закономірності й рамки його організації, і, відповідно, успішно реалізувати всі здобуті знання в усному та письмовому контексті.

Для розвитку вмінь працювати з текстами виокремлюють п'ять груп комунікативних вправ: 1) аналітичні за своєю суттю щодо готового тексту; 2) аналітико-мовного характеру на основі готового тексту; 3) завдання, що передбачають форматування готового тексту; 4) вправи, що передбачають створення нового тексту за зразком; 5) завдання, призначені для продукування нового тексту без послугоування зразком [12, с. 19].

Прагнення усвідомити смисл тексту необхідно доповнювати аналітичними діями, оскільки виникає потреба у: розумінні тексту; відборі потрібних відомостей, запропонованих автором/авторкою; з'ясуванні комунікативного призначення тексту; аналізі мовних одиниць та ін.

Отже, аналітичні дії є причиною виокремлення таких різновидів текстового аналізу:

- комунікативний (з'ясування авторської мети, комунікативного завдання й аналіз мовної ситуації, що є причиною конкретного висловлювання);

- змістовно-композиційний (формулювання питань на основі змісту тексту; визначення предмету (його ознак) й провідної думки; пошук засобів зв'язку; добір і обґрунтування влучної назви; написання плану та його композиційної схеми);

- мовленнєвий (помірковане послуговування мовними засобами, що слугують способом вираження теми й основної думки; визначення жанру й ознак, що формують провідні типи мовлення; аналіз наведених стилістичних і мовних одиниць);

- контекстний (змістовне опрацювання тексту й ужитих одиниць мови) [12, с. 19].

Доволі важливо, аби вчителі усвідомлювали, що текст є ефективним засобом формування ціннісних і компетентнісних засад, а також осередком інформаційних відомостей для розуміння й вивчення. Однак особливої уваги все ще потребують такі елементи: естетичне наповнення, фіксація головної та другорядної інформації різними способами, активне послуговування логічними діями (аналіз, синтез та ін.), уживання різних стилів стосовно одного тексту, інтерпретація вмісту в той чи інший формат (схема, таблиця тощо). Усі ці варіанти сприяють формуванню всебічно розвиненої особистості, яка вміло вирішує життєві ситуації.

Для реалізації успішного опрацювання текстів на уроках української мови необхідно зважати на критерії їх відбору:

- інформативне насичення високого рівня;
- актуальність, доступність (це сприяє повноцінному сприйманню змісту написаного одночасно з процесом читання);
- виховний вплив, зокрема наявність мовних одиниць, що виконують дидактичну роль, доповнюючи тему уроку;
- фокус на психологічні особливості реципієнтів;
- ретельний відбір мовних одиниць при побудові тексту конкретного стилю й мовленнєвого жанру;
- використання тексту в якості об'єкту пошукових дій, самоаналізу;
- пошук шляхів самостійного вирішення наявної проблеми [9, с. 42].

Отже, систематична робота з текстами сприяє активізації самостійної діяльності, збагаченню системи виражальних засобів української мови, критичному осмисленню інформації, а також удосконаленню рівня мовної, мовленнєвої та правописної компетентностей.

Висновки до другого розділу

У сучасному освітньому процесі активно послуговуються різноманітними підходами, аби поглибити межі опанування української мови. Тобто допомогти здобувачам і здобувачкам освіти досягнути більші перспективи дисципліни, ніж стандартний набір правил і написання диктантів.

Серед великої кількості підходів найбільш поширеними і систематизованими є: особистісно орієнтований, компетентнісний та діяльнісний. У сукупності вони сприяють реалізації знань у життєвих ситуаціях, самореалізації й взаємодії з оточенням, активній самостійній і пошуковій діяльності.

Як бачимо, пріоритети сучасної освіти істотно розширюються, аби здобувачі й здобувачки освіти сприймалися насамперед як особистості.

Вчителям важливо навчитися так презентувати матеріал, аби результати були дієвими й за межами класної кімнати.

Ще одним важливим аспектом, вартим уваги, є реалізація текстоцентричного підходу на уроках української мови. Текст є потужною базою для тренування й формування грамотності. Кінцевим етапом є вправність у створенні власних текстів. Мова йде про продуктивний варіант, що реалізується після репродуктивного, в основі якого міститься зразок для відтворення.

Безперечно, знання мовних засобів є важливим для роботи з текстами, однак варто ще зважати на їх категорії: зв'язність, цілісність, лінійність, членованість, інформаційність і завершеність.

Отже, кожний урок української мови має бути спрямований на формування мовленнєвої особистості, яка спроможна брати активну участь у критичному осмисленні як своїх, так і чужих письмових доробків; дискутувати, коригувати, творчо оформлювати власні думки, генерувати нові ідеї, а також дотримуватися норм академічної доброчесності, що є доказом самостійності.

РОЗДІЛ 3

ЗМІСТОВА СКЛАДОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ І ЗДОБУВАЧОК ОСВІТИ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1. Питання розвитку мовлення в шкільних програмах з української мови

Роль мовленнєвого розвитку в сучасному освітньому процесі набула істотного переосмислення. Така особлива увага спричинена тим, що повноцінне опанування української мови, як і будь-якої іншої, можливе лише через систематичну вправність у мовленні. Результатом є спроможність належно задіяти мову в будь-якій комунікативній ситуації: обмін інформацією, уважне слухання, прояв емпатії, реалізація взаємодії тощо.

Концепція профільної освіти сприяє тому, що, окрім визначених програмою різновидів і форм роботи, враховуються здібності, інтереси здобувачів і здобувачок освіти. Результатом є усвідомлене й вільне рішення щодо соціального та професійного самовизначення, а також співвіднесеність із вимогами на ринку праці. Це підтверджується й переліком ключових навичок у 2015 та 2020 рр. (Табл. 1 за джерелом [9, с. 6]).

Ключові навички у 2015 та 2020 рр.

2015 рік	2020 рік
1. Комплексне розв'язання проблем	1. Комплексне розв'язання проблем
2. Взаємодія з людьми	2. Критичне мислення
3. Уміння керувати людьми	3. Креативність
4. Критичне мислення	4. Уміння керувати людьми
5. Уміння вести переговори	5. Взаємодія з людьми
6. Контроль якості	6. Емоційний інтелект
7. Орієнтування на клієнтів	7. Уміння формувати власну думку та приймати рішення
8. Уміння формувати власну думку та приймати рішення	8. Орієнтування на клієнтів
9. Уміння слухати й запитувати	9. Уміння вести переговори
10. Креативність	10. Гнучкість розуму (вміння швидко переключатися з однієї думки на іншу)

Загалом при вивченні української мови в старшій школі послуговуються двома різновидами програм, призначеними для таких рівнів:

стандарту й профільного. Спільними засадничими документами для обох програм є: Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), а також концепція «Нова українська школа» [41]. У межах програми для профільного рівня список є змістовнішим: Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (2003), «Рекомендацій Європейського Парламенту та Ради Європи» (2006), програми із української мови для 5–9 класів для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (2012-2015, зі змінами 2017 р.), Типовий навчальний план для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (проект) (2017) [42].

Розвиток мовлення старшокласників і старшокласниць містить пізнавальний характер, де мова подається в якості мовленнєвого засобу. Варто докладати зусиль, аби допомогти здобувачам і здобувачкам освіти стати компетентними мовцями, які спроможні: продуктивно вести діалог, підтримати бесіду, сприйняти й відтворити усні, писемні, діалогічні чи монологічні висловлювання, підпорядковані конкретному стилю й жанру.

Методичні засади мовленнєвого розвитку містять чимало матеріалу й тем для реалізації перспектив у подальшому:

- мотивація до самостійного пошуку нових відомостей, поліпшення навичок самоконтролю та особистісно-мовленнєвої діяльності;
- наявність окремих розділів курсу, присвячених удосконаленню мовленнєвої культури, тренування у веденні діалогів, дотичних до відповідних сфер і ситуацій спілкування, набуття культури слухання, послуговування правилами ведення диспутів, вебінарів, нарощування культури медіагігієни;
- вправність у сприйнятті чужого мовлення (аудіювання, занотовування висловлювань, тези тощо); написання творів різної тематики (публіцистичні, літературно-критичні, морально-етичні, профорієнтаційні та ін.) та есе; опрацювання медіатекстів;
- робота щодо відтворення готового тексту у вигляді виразного читання, переказу, що супроводжується творчим завданням (10-11 кл.);

- тренування в різних видах читання: ознайомлювальне, вивчальне, переглядове й аналітичне);
- опанування робочих прийомів із важливими засобами освітнього процесу: книги, інформаційні відомості, зокрема й простори Інтернету;
- дотримання принципу лінгвоекології;
- продукування власних висловлювань (10 кл.);
- набуття вмінь працювати з діловими паперами;
- розвиток мовного смаку внаслідок розширення меж лінгвістичного світогляду [36, с. 20].

У Пояснювальній записці до Програми розкрито специфіку профільної освіти з української мови: потужний мовний та інтелектуальний розвиток творчого мислення, уяви, мовного смаку й чуття, свідомої і сприятливої мовної поведінки, умінь мовнокомунікативного напрямку, креативних здібностей, накопичення навичок самостійної роботи, мовленнєвого прогресу старшокласників і старшокласниць. Усе це сприяє істотному покращенню якості опанування інших дисциплін, чіткому визначенню власного потенціалу в подальшій професійній діяльності, а також соціальній адаптації [41, с. 4].

Мета вивчення української мови в межах профільного рівня спрямована на: становлення мовної особистості на інтелектуальних, моральних, національно свідомих і духовно забезпечених засадах, що дозволяє вільно орієнтуватися в доборі виражальних засобів сучасної української літературної мови, її стилів, різновидів, жанрів, дотичних до кожного виду мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння й письмо). Крім цього, старшокласники й старшокласниці матимуть достатню базу для реалізації активної громадської позиції, виваженого рішення щодо професійних планів у найближчому майбутньому, визначення пріоритетів самостійного вивчення необхідних сфер, самовиховного процесу й саморозвитку із ефективним їх утіленням [41, с. 4].

У Програмі з української мови (рівень стандарту) мета є предметною й полягає у формуванні «компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості» [40, с. 2].

Безперечно, відмінності щодо визначення цілей наявні. І стосуються вони не стільки обсягу, скільки пріоритетів. Спільним для обох програм є набуття знань, розвиток національної свідомості. У межах вивчення української мови за профільним рівнем мета тісно пов'язана з подальшим і глибшим вивченням дисципліни. Тобто з'являється перспективи працевлаштування в багатьох сферах, наприклад: освітня (менеджерство в освіті, керівництво освітніми центрами й науково-дослідними установами), наукова (викладання у ЗВО) діяльності, ділова комунікація (спічрайтер, PR-менеджер), організаційно-управлінська (модерування дискусій), літературна творчість (критик, сценарист, письменник), соціально-культурний напрямок (аніматорство) [45].

Серед завдань, запропонованих у межах Програми (профільний рівень) варто навести ті, що спрямовані на професійну складову особистості (можна навести деякі аспекти):

- усвідомлений вибір майбутньої професії й здобуття відповідної професійної гуманітарної (філологічної) освіти;
- набуття мовних, мовленнєвих та комунікативних компетентностей;
- поглиблення відомостей про функціонально-стилістичну систему української мови, мовленнєву діяльність (зокрема, її специфіку й різновиди); опанування норм мовленнєвої поведінки, дотичних до різних сфер і ситуацій спілкування; поліпшення навичок усної й писемної взаємодії в конкретних сферах (науково-освітня, соціально-культурна, офіційно-ділова); вивчення стратегій і тактик прогресивної комунікації, що співпадає з досвідом, інтересами й особливостями психологічного становища здобувачів і здобувачок освіти задля реалізації життєвих і професійних намірів; продукування ціннісних зразків власної мовленнєвої творчості;

– розвиток умінь сприймання, аналізу, зіставлення мовних явищ і фактів, коментування, критичної оцінки крізь призму нормативності, співвіднесеності зі сферою й ситуацією спілкування, зокрема й достовірністю; діагностика варіантів норм і мовленнєвих порушень [41, с. 5–6].

Питання розвитку мовлення є одним із ключових у становленні здобувачів і здобувачок профільної освіти, тому варто ще звернути увагу на рівні володіння усним мовленням, поданим у Програмі:

1) рівень незалежного користувача (10 клас, діалогічне мовлення): усвідомлена й активна участь у діалозі, дискусії, дебатах із поміркованою аргументацією;

2) рівень компетентного (автономного) користувача (11 клас, діалогічне мовлення): чітка й структурована подача думки з відповідною аргументацією, що сприяє успішному спілкуванню зі співрозмовниками; послуговування ідіоматичними зворотами й висловами під час розмови чи дискусії;

3) рівень незалежного користувача (10 клас, монологічне мовлення): невимушене продукування висловлювань щодо різноманітних питань із належною аргументацією;

4) рівень компетентного (автономного) користувача (11 клас, монологічне мовлення): вільне обговорення українською мовою низки складних тем, наведення монологічного висловлювання певного стилю, подача ґрунтовних відповідей на поставлені запитання, наведення аргументів щодо власної позиції із логічними висновками й підсумками [41, с. 22].

Усі наведені вище приклади завдань спрямовані на розвиток культури мовлення, для реалізації якої важливо дотримуватися лексичних, орфоепічних та синтаксичних норм. Безперечно, рівень компетентного користування українською мовою сприяє усуненню стереотипів, автоматизмів та інших усталених виразів, які спотворюють мовлення.

У Програмі (10 клас) прикладом навчального матеріалу з розвитку мовлення може слугувати наведене в мовленнєвій (комунікативній) змістовій лінії й дотичне до таких розділів, як «Мовленнєве спілкування» та «Стилістика і культура мовлення». Тематика є багатоаспектною і актуальною для здобувачів і здобувачок освіти, оскільки стосується:

- мовленнєвого спілкування, що реалізується на офіційному й неофіційному, публічному й непублічному рівнях із застосуванням вербальних і невербальних засобів спілкування;

- мовленнєвої ситуації, де вагомими чинниками є: мовленнєві ролі й наміри мовців і слухачів, сприятлива мовленнєва тактика, мовні засоби й діагностика комунікативних помилок;

- специфіки монологічного й діалогічного мовлення в різних сферах спілкування, публічних виступів на зборах, семінарах, конференціях із можливістю проявити себе в дискусійному спілкуванні;

- поняття тексту крізь призму продукту мовленнєвої діяльності, що супроводжується наявністю текстоутворювальних категорій і закономірностей побудови. Тексти підлягають інформаційній переробці в межах різних функціональних стилів і жанрів. Написання тез, конспектів, анотацій і рефератів є невід’ємним умінням;

- комунікативних ознак мовлення: доцільність, точність, ясність, правильність, чистота, логіка, послідовність, образність, виразність та естетичність мови;

- стилістичної системи української мови загалом (детальнішому розгляду підлягають розмовний та науковий стилі) [41, с. 53–54].

У межах 11 класу, що є фінальним етапом, матеріали з розвитку мовлення подані в мовленнєвій (комунікативній) змістовій лінії теж. Напрямки роботи є продуктивними для подальшої професійної діяльності старшокласників і старшокласниць, якщо звернутися до блоку «Система функціональних стилів сучасної української мови», де розглядаються

поняття мовленнєвого стилю й норми літературної мови. Більш детальному розгляду підлягають деякі стилі, зокрема:

- офіційно-діловий (написання різножанрових ділових документів, мовний етикет при телефонній розмові, специфіка створення повідомлення з використанням електронної пошти, практика мовленнєвого спілкування в різних навчальних ситуаціях, дотичних до офіційно-ділової сфери; послуговування етикою професійного спілкування);

- художній (специфіка, реалізація в художньому творі, синонімія, синтаксис, монолог);

- публіцистичний (особливості вживання, ключові жанри, реклама, презентація, набуття культури публіцистичного мовлення);

- конфесійний (розгляд на прикладах церковних служб, молитв, богослужбових книг, перекладів Євангелія; робота з мовними засобами наведеного стилю, конфесійною лексикою, зокрема старослов'янськими);

- епістолярний (функціонування, провідні засоби стилю, виокремлення офіційного й неофіційного листування, а також тематика написання листів, продукування листів, зокрема електронних).

Окрема тема присвячена основам ораторського виступу, що стосується практичної риторики: аргументація, техніка мовлення та ін.[41, с. 74–77].

Вивчення основ риторики передбачене в програмах для 10-11 класів. І це сприяє не лише теоретичному й практичному опануванню довершеного мовлення, а й процесу мовленнєвого виховання особистості.

Відповідно, опанування складових практичної риторики забезпечує опанування необхідних для життя вмінь і навичок:

- орієнтування в ситуаціях спілкування;
- створення діалогу із урахуванням цілей спілкування й соціальних обставин;
- увиразнення значення й змісту лексичними, фразеологічними та граматичними засобами;

- вміння ініціювати, підтримати, розвинути й завершити процес спілкування;
- побудова гармонійних взаємин з іншими;
- сприятлива переконливість у власних висловлюваннях, продуктивна співбесіда, впливове ораторство [28, с. 20].

Отже, питання розвитку мовлення в шкільних програмах є значущим, оскільки завдяки систематичним тренуванням здобувачі й здобувачки освіти вже на кінцевому етапі освітнього процесу зможуть безперешкодно реалізувати певну комунікативну мету, активно використовувати потрібні стратегії й тактики для ефективної комунікації, а також продукувати актуальні ідеї й пропонувати їх суспільству.

3.2. Аналіз матеріалу з розвитку мовлення в підручниках з української мови для 10-х і 11-х класів

Як відомо, підручник з української мови є ефективним допоміжним засобом у формуванні активних громадян і громадянок, які належать до демократичної спільноти. Цьому сприяє належний і методично обґрунтований вибір завдань і вправ. При цьому не менш важливим складником підручника є текст, що активізує пізнання й спонукає до емоційного прояву.

Можливість узяти участь у моделюванні власної ситуації сприяє активному підвищенню результатів і набуттю відповідних компетентностей. Дотримання належної процедури виконання різних ситуаційних завдань активізує процес усвідомлення громадянських і моральних обов'язків, що притаманні членам і членкиням суспільства. Критичне обмірковування ситуації сприяє формуванню моральних орієнтирів і позитивного аналізу вчинків.

У підручнику, що складений із урахуванням освітніх вимог і запитів сучасного суспільства, наявні завдання аналітичного характеру, обов'язкові

складові уроку: мотивація, рефлексія, творчі вправи, зокрема й ті, що спрямовані на роботу в парах/групах. Не менш важливим є створення й презентація діалогів, подача інформації на основі різних джерел, добір завдань для проведення дискусій, досліджень, проєктів тощо.

Розвиток мовлення є спроможністю активно реалізувати процес спілкування державною мовою, що є важливим аспектом для здобувачів і здобувачок освіти з метою вирішення актуальних для них проблем. Тому в межах підручника для 11 класу (профільний рівень) (автори: С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова) мова є активним інструментом у спілкуванні, мисленневих механізмах, пізнавальній діяльності, зокрема й засобом впливу.

Для досягнення мети профільної освіти важливо наводити в підручниках вправи мисленнево-мовленнєвого змісту. Можна навести зразок завдання:

1. Прочитання висловлень відомих українських діячів і коментування актуальних проблем, що є порушеними. Наприклад: *Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова* [21, с. 31].

У підручнику з української мови для 10 класу (профільний рівень) за авторством С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман та Л. Попової розвитку мовлення присвячений окремий розділ «Мовленнєве спілкування. Стилїстика і культура мовлення», де тематика є різноманітною та актуальною: мовленнєва ситуація, текстоутворювальні категорії, специфіка конспектування, рецензія, анотація, електронний лист, дискусійне мовлення та ін. Окрім цього автори пропонують такі наскрізні рубрики. Усі вони спрямовані на розкриття потенціалу, що сприятиме активній професійній діяльності у подальшому:

- «Мовне портфоліо»,
- «Буду я навчатись мови золотої»,

- «Практикум»,
- «Спілкування» та ін. [42].

Прикладом матеріалу з розвитку мовлення (поданий на двох сторінках) є тема «Дискусійне мовлення. Дебати як форма дискусій». На початку наведений епіграф О. Ірванця для попереднього обмірковування ключового аспекту теми й висловлення власних думок і припущень щодо написаного. Після цього подається визначення поняття «дискусія» із короткими теоретичними відомостями про специфіку проведення й рекомендаціями щодо виступу [42, с. 264].

Наступним етапом є вправа, спрямована на перевірку розуміння теоретичного матеріалу: *Назвіть особливості дискусії. Яких етикетних правил необхідно дотримуватися під час дискусії? Яким має бути мовлення учасників? Не оминають автори підручника й висловлення індивідуальних міркувань: Чи доводилося вам брати участь у дискусії? Чи виникали у вас труднощі в обстоюванні власних думок?* [42, с. 264].

У вправі 735 пропонують долучитися до проведення дискусії на практиці (Рис. 3.2 використано за джерелом [42]):

Рис. 3.2. Матеріал підручника

735 Ознайомтеся із ситуацією. Проведіть обговорення її у формі діалогу-дискусії.

У моєму віці багато хочеться: гуляти, любити зрештою. Мені здається, що у 18 років я буду вже старою, ось чому мене тягне на вулицю. А в батьків чомусь тільки лихе на умі. Недавно ми з подругою втекли з-під батьківського нагляду. По-знайомилися з хлопцями. З ними було весело: ми пішли в бар, потім на дискотеку. Каталися на машині, слухали музику... А вдома батьки влаштували мені скандал. Чи справедливо це? Думаю, батьки не праві (Олена).

Ще одним важливим аспектом, наведеним у рубриці «Буду я навчатись мови золотої», є тлумачення трьох різновидів дискусій із метою їх розмежування: дебати, диспут і полеміка.

Наступним кроком є завдання практичного характеру з рубрики «Спілкування», що передбачає об'єднання в групи й удосконалення комунікативних умінь і навичок. (Рис. 3.3 використано за джерелом [42]):

Рис. 3.3. Матеріал підручника

СПІЛКУВАННЯ

736 Працюймо групами. Об'єднайтеся в команди для проведення дебатів.

Перша команда доводить справедливість та істинність твердження «Необхідно відмовитися від експериментів над природою», інша — спростовує його.

Почергово кожна з команд у виступі наводить свої аргументи. Тривалість виступів для доведення/спростування тези, обґрунтування аргументів, наведення прикладів — до 5 хвилин.

Етап обговорення триватиме 10–15 хвилин: команди ставлять один одному питання, спростовують висловлені аргументи і наведені приклади. Дебатуйте чесно й відверто, намагаючись спростувати, а не викривити висловлювання своїх опонентів.

Завершують дебати виступи капітанів команд, у яких вони узагальнюють результати дебатів.

Після завершення дебатів судді роблять висновок про правомірність і переконливість висновків однієї з команд.

Домашнє завдання є методично доцільним, із можливістю вибору форми його виконання: *Вправа 737. Яким повинен бути ідеальний опонент у дискусії? Опишіть його* [42, с. 265].

Ще варто проаналізувати зразки матеріалу з розвитку мовлення, запропоновані авторами (С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова) підручника з української мови для 11 класу (профільний рівень). Із рубрик наявні такі:

- «Буду я навчатись мови золотої»,
- «Практикум»,
- «Спілкування»,
- «Домашнє завдання» та ін. [43].

У наведеному підручнику розвитку мовлення присвячено ще більше уваги, що відображено у двох чималих за обсягом розділах: «Техніка підготовки ораторського виступу» та «Система функціональних стилів сучасної української мови». Тематика є корисною та змістовно насиченою для здобувачів і здобувачок освіти: практична риторика, ораторський виступ і вимоги, презентація промови, специфіка культури мовлення, норми літературної мови, мовний етикет ділової (телефонної) розмови, репортаж, реклама та ін. [43].

Для аналізу можна звернути увагу на матеріал із теми 7 «Вимоги до культури мовлення» (поданий на трьох сторінках). На початку автори

пропонують ознайомитися з рубрикою «Буду я навчатись мови золотої», де подані комунікативно-стилістичні якості мовлення (правильність, точність, змістовність та ін.) й правила мовлення зокрема [43, с. 76]. Матеріал презентовано коротко й систематизовано, що сприяє кращому розумінню й запам'ятовуванню основних відомостей.

У вправі 181 старшокласникам і старшокласницям пропонують ознайомитися з порадами відомої ведучої Тетяни Осадчук щодо поставленого журналістом питання: «Як, на вашу думку, услідкувати за чистотою власного мовлення і що для цього робити?». Після цього запропоновано обрати найбільш корисну, на власну думку, пораду й назвати декілька скоромовок, вимовляючи їх швидко й разом із однолітками [43, с. 77].

Вправа 183 уже спрямована на більш практичні дії, оскільки після ознайомлення з порадами стосовно побудови промови від Поля Сопера, старшокласницям і старшокласникам надають можливість обміркувати авторську думку й представити власні вимоги до тексту промови й ораторської особистості [43, с. 77].

Наступна вправа спрямована на редагування словосполучень, якими здобувачі й здобувачки освіти активно послуговуються в житті. (Рис. 3.4 використано за джерелом [43]):

Рис. 3.4. Матеріал підручника

184 Відредагуйте словосполучення.

Учбовий відділ, на дворі прохладно, вулиці пересікаються, опасний поворот, бумажні салфетки, повістка дня слідує, слідує питання, замовний лист, більша половина врожаю,

прибори не працюють, з матеріалу заказника, нажми на тормоз, дякувати батьків, згідно наказу.

Доволі часто на заваді належному розвитку культури мовлення українців стоїть уживання росіянізмів, суржику чи кальки, тому важливо, аби була можливість завчасно виправити власні помилки й уникати вживання хибних висловів у подальшому.

Ефективним засобом для розвитку культури мовлення в школі є текстовий матеріал, що характеризується творенням стилів, продуктивним поєднанням мовних явищ, а також наочною демонстрацією їх функціонування. Систематичне опрацювання тексту є основною формою роботи зі стилістики та культури мовлення як в основній, так і в старшій школі [32, с. 253].

Для виконання домашнього завдання старшокласникам і старшокласницям пропонують підготувати повідомлення з теми «Чудова думка втрачає всю свою цінність, коли вона погано висловлена» [43, с. 78]. Це сприяє поміркованому висвітленню власних думок, критичному осмисленню інформації й демонстрації власних мовленнєвих здібностей.

Важливість культури мовлення, як і стилістики, є істотною, оскільки це сприяє становленню мовної особистості на засадах:

– утілення особистісно орієнтованого підходу в процесі освіти, зокрема послуговування інтегративним і системно-енергетичним підходами задля забезпечення соціокультурного осередку як системи в цілому, постачання якісного дидактичного матеріалу на змістовному рівні;

– уваги до аксіологічних виявів;

– принципу єдності навчання, виховання й особистісного розвитку;

– принципів природовідповідності й фокусування на духовність здобувачів і здобувачок освіти;

– активізація позитивного культурно-освітнього середовища на підставі партнерських взаємин;

– вибір методів і прийомів, що ґрунтуються на основі групової взаємодії, а також мотивація до співпраці в межах освітнього процесу [46, с. 44].

Отже, як бачимо, темі розвитку мовлення в підручниках з української мови присвячено доволі багато матеріалу, оскільки це є невід’ємним явищем і фактом демонстрації власних мовленнєвих умінь і навичок. Тому важливим

акцентом є не механічне заучування матеріалу, а передусім його розуміння, що є цінним кроком для успішної розмови, виступу тощо.

3.3. Вправи для розвитку мовлення учнів та учениць профільної школи

У сучасному освітньому процесі формування комунікативних умінь займає чинне місце, оскільки корисною навичкою є саме вміння грамотно створювати власні висловлювання, тексти, пріоритетом у яких є не структура, а ситуація спілкування й значення. Тобто фінальним етапом розвитку мовлення є набуття навичок продукування ситуативного мовлення, де особисті думки реалізуються в коректні конструкції під час живого спілкування.

Існує чимало методів формування комунікативних умінь, однак найбільш доцільними є такі:

- комунікативний (фокусування на ситуації спілкування для продукування різної комунікативної діяльності: участь у діалозі та передбачення специфіки його перебігу, вдале завершення комунікації);

- комунікативна вправа (залучення здобувачів і здобувачок освіти до спроектованої на розсуд вчителя-словесника ситуації спілкування, в складі якої наявні завдання проблемно-пошукового чи дослідницького характеру. Крім того, виокремлюють ключові типи комунікативних завдань: 1) я і співрозмовник; 2) я та аудиторія; 3) я й адресат графічного тексту; 4) автор графічного тексту та я; 5) автор звукового тексту та я. Варто зауважити, що комунікативні вправи доцільно використовувати на всіх типах уроків української мови (цілісно в межах занять із розвитку комунікативних умінь та частково – на аспектних);

- риторична вправа (робота на чотирма різновидами мовленнєвої діяльності, а також набуття спеціальних риторичних умінь: підготовка до публічного виступу й проєктування власного висловлювання; добір

нормативних і стилістично обґрунтованих мовних засобів, що відповідає конкретній ситуації спілкування; компетентне володіння усним мовленням; уміння підкріпити власну позицію цікавими та дієвими аргументами; дотримання основ мовленнєвої поведінки та норм мовленнєвого етикету. Загалом риторичні вправи можна ефективно використовувати під час проходження багатьох мовних і мовленнєвих тем;

– ситуативна вправа (введення мовленнєвої ситуації в освітній процес, що спрямована на вирішення проблемних завдань на комунікативному, мовленнєвому та практично-діяльнісному рівнях [25, с. 337–338].

Важливим способом удосконалення власного мовлення є опанування основ промови в дебатах. Ця тема наявна в програмі для 10 класу (профільний рівень). В основі промови в дебатах наявна певна позиція з конкретного питання, захист якої відбувається на засадах поміркованих дій, спрямованих на досягнення взаєморозуміння.

Важливо навчитися уникати таких недоліків при виступі з промовою (особливо дискусійного характеру):

1. Подача й обговорення проблем із відсутнім належним обґрунтуванням, тобто вони є умовними й без конкретних способів їх реалізації.

2. Відсутність озвученої проблеми на тлі загальних міркувань, що не підкріплюються аргументами.

3. Надання переваги самозвітові замість окреслення проблеми й шляхів її вирішення.

4. Промова не корелює з ключовою тезою виступу [8, с. 81].

При реалізації певної промови оратор повинен мати чітку й стійку позицію щодо конкретного питання, відстоюючи її до кінця. Це є важливим аспектом для успішного дотримання логічного постулату.

Також промовцеві слід пам'ятати ще одне важливе правило: вступ не повинен бути занадто довгим (не варто починати «від царя Гороха», водночас не слід забігати наперед. Крім цього, необхідно пам'ятати про те ,

що за обсягом частини промови мають корелювати між собою, наприклад, вступна й завершальна частини в сукупності не повинні бути більшими за основну частину. Безперечно, «найвідповідальнішою» вважається основна частина будь-якого виступу, у якій викладається власне зміст, сутність промови, формулюються основні її положення. Організація матеріалу основної частини промови має бути чітко структурованою, впорядкованою, логічно послідовною, адже це полегшує її сприйняття та стимулює увагу слухачів.

При підготовці варто спиратися ще й на той факт, що будь-яка промова складається з п'яти ключових частин, кожна з яких містить конкретне цільове призначення (Табл. за джерелом: [22, с. 121]):

Будова промови	
Основні частини промови	Цільові установки
Вступ	Викликати цікавість, оволодіти увагою аудиторії
	Встановити взаєморозуміння і довіру
	Підготувати аудиторію до слухання і сприймання промови
Виклад	Повідомити інформацію
Доказ	Довести свою точку зору
	Переконати аудиторію
	Закликати слухачів до конкретної дії
Заперечення	
Висновок	Підсумувати сказане, зробити висновки
	Посилити інтерес до предмета промови
	Закріпити враження від промови

Активна робота в межах практичної риторики сприяє набуттю таких умінь на кінцевому етапі вивчення української мови:

- створення розгорнутого монологу в межах фахової проблематики;
- активна участь у продуктивній бесіді на будь-яку тему;
- опанування мистецтва ведення полеміки, культури структурованого діалогу та полілогу (наприклад, полеміка, дискусія, диспут);

- засвоєння ораторської етики;
- реалізація власного образу оратора й стилю відповідно;
- усвідомлення й прояв національних засад у виступах і риторичних текстах на основі українського красномовства [32, с. 278].

Варто продемонструвати приклад заняття з розвитку мовлення на основі статті дискусійного характеру в публіцистичному стилі для здобувачів і здобувачок освіти 11 класу. На засадах мовної і мовленнєвої змістових ліній реалізуються такі завдання:

- поглиблення вмінь у створенні текстів публіцистичного стилю;
- удосконалення навичок складання монологічного висловлювання в публіцистичному стилі;
- підвищення рівня словникового запасу на основі засобів оцінки;
- опанування вміння подавати матеріал із дотриманням послідовності, логіки й стильових рис [35, с. 122].

Безперечно, написання статті дискусійного характеру є відповідальним і прогресивним кроком у розвитку мовлення, тож його створенню передують пояснення вчителя, словникова робота, теоретичні відомості. Ще слід звернути увагу на підготовчу роботу до складання статті, дотичної до морально-етичної теми, і яка складається з низки питань комунікативного характеру: *Пригадайте телепередачі, в основу яких покладено дискусію. Які з дискусій особливо вам запам'яталися? Чим саме? Кого з ведучих дискусійних телепередач ви запам'ятали? Чому? Що, на вашу думку, потрібно для того, щоб організувати дискусію? Прочитайте вислови відомих людей. Виберіть найбільш цікавий для вас, поясніть* [35, с. 124].

Ще однією специфічною рисою завдань із розвитку мовлення є можливість наблизити їх зміст до актуальних (і не завжди коректних) мовленнєвих виразів, якими можуть послуговуватися учні та учениці профільної школи, наприклад, за межами освітнього простору.

Безперечно, важливо завчасно ознайомити з актуальними порушеннями лексичних норм і, відповідно, зуміти без застосування примусу й тиску

змотивувати здобувачів і здобувачок освіти уникати й активно послуговуватися чинними виразами в повсякденному житті.

Варто донести учням та ученицям, що вживання коректних висловів є доцільним не через оцінювання чи вимоги освітнього процесу, а передусім через демонстрацію власного особистісного розвитку, комунікативного потенціалу й систему життєвих цінностей. Тож ознайомитися з популярними й хибними водночас мовленнєвими виразами можна нижче (Рис. 3.5 використано за джерелом [46, с. 71]):

Рис. 3.5. Матеріал підручника

Вправа 56. Прочитайте вирази. Де і в якому стилі мовлення їх можна зустріти? Як їх називають? Замініть кожен вираз літературним відповідником. Подумайте, як кожна група характеризує людину, яка нею послуговується у мовленні.

1) Канешно, капець, тіпа, всьо, намьок, носки, вопщем, кароче, поняв, почті, блін, кстаті, кіпіш.

2) Айно, файно, якмай, инак, фурт, иппен, сарака, д'ньому, до 'ня, серенчливий, фіглювати, копоня.

3) Маманя, папаша, братуха, братан, браток, сестрьонка, малиш, доця.

Під час уроку української мови можна послуговуватися невеличкими завданнями, які сприятливо впливають на розвиток критичного мислення й активізують роботу в парах. Наприклад: «Вправа 67. У тесті-діалозі розкрийте значення фразеологізму море по коліно. Якого стилю текст ви створили?» [46, с. 77].

Доволі важливим елементом в освітньому процесі є введення завдань, спрямованих на розвиток ситуативного мовлення. При цьому обов'язково враховуються: психологічні особливості здобувачів і здобувачок освіти, їх інтереси, умови й обставини спілкування, варіювання ролей, опис системи мовленнєвих дій, послуговування новітніми засобами навчання, вдосконалення індивідуального комунікативного потенціалу. Сама назва «ситуативне мовлення» вже вказує на те, що в основі системи вправ наявна ситуація, що є ключовим чинником процесу спілкування.

Розвиток монологічних і діалогічних навичок старшокласників і старшокласниць є важливим аспектом при моделюванні мовленнєвих ситуацій. Наприклад, можна запропонувати створити діалог на основі певної мовленнєвої ситуації, дотримуючись норм і правил поведінки. Уявімо, що є дві ролі: перекладач і клієнт. Дія першого полягає в тому, що йому необхідно зробити технічний переклад, однак він усвідомлює, що першотвір є занадто складним, тож необхідно відмовитися від цього замовлення. І цю відмову треба реалізувати так, аби не образити замовника й не принизити власну особистість при цьому [1, с. 4].

Отже, добір вправ для розвитку мовлення здобувачів і здобувачок профільної освіти є важливим суспільним надбанням, оскільки це спрямовано на набуття ґрунтовної знаннєвої бази з мови й риторики з можливістю їх практичної реалізації в майбутньому.

Висновки до третього розділу

Можливості української мови на заняттях із розвитку мовлення є істотними, оскільки можна провадити обговорення будь-якої актуальної теми, важливої як для повсякденного життя, так і для професійної діяльності здобувачів і здобувачок освіти.

Мета профільної освіти є більш різноманітною, оскільки випускники й випускниці свідомо, починаючи з допрофільної підготовки, орієнтуються на ту сферу діяльності, що є дотичною до використання української мови на професійному рівні. Перспектив поступово стає все більше: наукова, освітня, творча діяльності тощо.

Концепція профільної освіти є ефективним шляхом до професійного росту й реалізації вимог на ринку праці в майбутньому. Для цього активного розвитку набувають такі навички: критичне мислення, креативність, гнучкість та ін.

Сприятливим ходом для проведення успішної роботи з розвитку мовлення є активізація аспекту пізнання й забезпечення умов, наближених до реальності. Наприклад, випадкова зустріч зі знайомою людиною, інтерв'ю, дискусія тощо.

Якщо звернути увагу на зміст підручників з української мови для профільного рівня, то можна зробити висновок, що в розділах, присвячених темі розвитку мовлення, наявні завдання для активізації критичного мислення, творчі вправи, що спрямовані на демонстрацію самостійності, унікальності й креативності. Ще однією важливою складовою є надання відгуку (рефлексії) з боку здобувачів і здобувачок освіти.

Безперечно, в межах завдань із розвитку мовлення наявна корекція поширених помилок у мовленні, спричинених, наприклад, суржиком, росіянізмами.

Особливо корисними вправами є ситуативні, де спеціально пропонують проблемну ситуацію, яку треба вирішити, використовуючи зв'язне мовлення. Це може бути діалог, монолог, дискусія тощо. Варто зауважити, що для проведення дискусії особливо уважно слід слідкувати не лише за добром мовленнєвих засобів і аргументів, а й за власним емоційним станом. А полемічних тем у житті кожної людини, як відомо, дуже багато, тому вміння конструктивно їх вирішувати – це ознака компетентного мовця.

Отже, специфіка вправ із розвитку мовлення полягає в тому, що вони відповідають індивідуальним особливостям та інтересам здобувачів і здобувачок освіти, є актуальними, пізнавальними та відкритими для обговорення.

ВИСНОВКИ

Процес здобуття освіти на профільному рівні – це свідомий і виважений крок старшокласників і старшокласниць, які вирішили реалізувати свою майбутню професійну діяльність у філологічному напрямку, починаючи з допрофільної підготовки. Фінальним етапом у демонстрації набутих знань є практичні навички з розвитку мовлення.

Важливим аспектом при формуванні мовленнєвої культури здобувачів і здобувачок профільної освіти є акцентування уваги на набуття системи виражальних засобів української мови, що наявні в таких різновидах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, читанні, говорінні й письмі.

Написання творів-роздумів та есе сприяє розвитку критичного мислення й грамотності, логічності, послідовності при викладі власних думок і аргументів на будь-яку тему. Для цього доцільно ще привчати здобувачів і здобувачок освіти до створення вільного та формального есе.

Окрім різновидів мовленнєвої діяльності й засобів розвитку мовлення, важливу роль відіграють вимоги до рівня мовленнєвої підготовки здобувачів і здобувачок профільної освіти, що тісно пов'язані як зі змістом ключових та предметної компетентностей, так і з когнітивним, аксіологічним і діяльнісним компонентами.

Змістові лінії (мовна, мовленнєва, лінгвістична, соціокультурна й діяльнісна) є дотичними до будь-якого уроку української мови й визначають систему необхідних умінь та здібностей. Апелюють до свідомості здобувачів і здобувачок освіти ще за допомогою відомостей, зазначених у відповідних наскрізних лініях: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Принципи розвитку мовлення є невід'ємною складовою освітнього процесу, тож їх поділяють на два різновиди: загальнометодичні (наприклад, функціональний, історичний) й специфічні (лексико-семантичний,

інтонаційний та ін.). Традиційні методи розвитку мовлення (наприклад, бесіда чи проблемне навчання) активно доповнюються нестандартними (дебати й диспути, метод аналізу ситуацій, «мереживна пилка», ПРЕС та ін.), що спрямовані на спільне й ґрунтовне осмислення проблемного питання з можливістю висловлення власної ідеї, думки, зауваги, які обов'язково будуть заслухані іншими учасницями й учасниками освітнього процесу.

Вагомим засобом формування мовленнєвої особистості є належний добір підходів до навчання української мови. Це сприяє реалізації освітнього процесу на суб'єкт-суб'єктних засадах, опануванню сучасних професійних компетентностей. Найбільш засадничими підходами при навчанні української мови визнані такі: особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний. У сукупності їх реалізація сприяє вільному прояву міжособистісного спілкування, розробці наскрізних умінь (наприклад, критичне мислення, розуміння матеріалу, активна співпраця з іншими), пошуковій діяльності та ін.

Не менш важливу роль для розвитку мовлення відіграє текстоцентричний підхід, де текст є важливою інтерпретацією, універсальною та зразковою категорією для здобуття мовних знань, формування і демонстрації мовленнєвих умінь і навичок.

Опанування текстовими категоріями (зв'язність, цілісність, лінійність, членованість, інформаційність і завершеність) сприяє їх пошуку й аналізу при читанні текстів. Це є початком ґрунтовної підготовки до більш самостійної діяльності. Наступним етапом є продукування власних текстів із дотриманням відповідних їхніх категорій.

Варто зазначити, що поштовхом до змін в освітньому процесі є не лише застарілі стандарти чи малоефективні методи, а й запити сучасного ринку праці, де важливо демонструвати не лише знання, а й застосовувати ключові навички, напрацювання яких є важливим завданням як для вчителів, так і для здобувачів і здобувачок освіти.

Метою в межах Програми з української мови (профільний рівень, автори: Л. Мацько, Т. Груба, О. Семенов, Т. Симоненко) є низка продуктивних стратегій і форм роботи, спрямованих на поступовий перехід від незалежного користувача до компетентного. Безперечно, в 10 та 11 класах акцентується увага на темах, пов'язаних із розвитком мовлення. Це стосується, наприклад, таких розділів: «Мовленнєве спілкування», «Стилістика і культура мовлення» (10 кл.) та «Система функціональних стилів сучасної української мови» (11 кл.). Не менш важливим є систематичне тренування для належної реалізації процесу спілкування на будь-яку тему.

У підручниках для 10-х і 11-х класів профільного рівня (за авторством С. Карамана, О. Горошкіної, О. Караман, Л. Попової) значний обсяг матеріалу присвячений саме темам із розвитку мовлення. При цьому вагомими складниками є мотивація, творчі вправи, рефлексія, групова й проєктна діяльність. Заняття комунікативного характеру сприяють систематичному й ефективному тренуванню власного мовлення, зокрема очищення від кальок, суржику, росіянізмів тощо.

Система вправ для розвитку мовлення учнів та учениць профільної школи є доволі різноманітною, оскільки базується на ефективних методах, одним із яких є комунікативний, що передбачає використання комунікативних, риторичних та ситуативних вправ. Важлива роль відведена активній роботі в межах практичної риторики для реалізації успішної комунікації при веденні бесіди, діалогів чи полілогів дискусійного характеру тощо.

Отже, в процесі змін, уведених до системи шкільної освіти, відбулася істотна переоцінка ролі знань: не їх бездоганне засвоєння під час обговорення абстрактних тем, а використання в життєвих ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієць О. М. Розвиток ситуативного мовлення старшокласників засобами наукового дискурсу. *Педагогічний альманах*. Херсон : РПО, 2012. Вип. 15. С. 70–74.
2. Андрієць О. М. Шкільна дискусія як засіб розвитку дискурсного мовлення учнів в умовах профільного навчання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2012. Вип. 31. С. 147–150.
3. Божко О. П. Текстоцентричний підхід у формуванні вміння учнів створювати усне висловлювання. *Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти*. Миколаїв, 2016. С. 1–6.
4. Бондаренко Н. В. Формування правописної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови : посіб. Київ : Видавничий дім «Сам», 2017. 112 с.
5. Бородіна Н. С. Методика навчання української мови: загальні питання : навч.-метод. посіб. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. 149 с.
6. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Перун, 2005. 1728 с.
7. Галаєвська Л. Удосконалення мовленнєвих умінь і навичок учнів 8-9 класів на уроках розвитку мовлення. *Українська мова і література в школі*. 2017. № 134. С. 23–31.
8. Голованов Б. Д. Риторика. Курс лекцій для студентів спеціальності 6.030101 «Соціологія». Харків : НТУ «ХП», 2017. 90 с.
9. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція навчання української мови учнів старшої школи. Київ : Педагогічна думка, 2019. 56 с.
10. Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. Вип. 3. С. 2–10.

11. Голуб Н. Робота з текстами на уроках української мови у процесі вивчення синтаксису й пунктуації у 8–9 класах. *Українська мова і література в школі*. 2017. Вип. 1. С. 2–8.

12. Горобець С. Тексточентричний підхід як методичний орієнтир у формуванні риторичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. *Педагогічні науки*,. 2021. С. 14–21.

13. Грибан Г. В., Маліновська Т. В. Методи і прийоми навчання мови. ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 35–43.

14. Груба Т. Л. Методика формування мовної особистості старшокласника на уроках української мови (профільний рівень) : дис. ... д-ра педагог. наук : 13.00.02. Рівне, 2019. 547 с.

15. Гура Т., Рома О. Діяльнісний підхід у базовій середній освіті: від педагогічної теорії до освітянської практики. *Нова українська школа у базовій середній освіті: впевнені кроки Запорізької області* : наук.-метод. посіб. 2022. С. 26–40.

16. Документи, що визначають процес навчання української мови. Запоріжжя : ЗНУ. URL : https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/164810/mod_folder/content/0/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F_5.pdf?forcedownload=1

17. Допрофільна освіта в сучасній середній школі. *Освіта.ua* : веб-сайт. URL : <https://osvita.ua/school/method/3966/>

18. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.

19. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.3-5.klas-ukr.mova.6-11.klasy-ukr.mova.20.08.2022.pdf>

20. Коломієць І. Основні лінгвостилістичні поняття і категорії : словник-довідник. Умань : «Візаві», 2015. 202 с.
21. Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови : зб. матеріалів круглого столу. Київ : Педагогічна думка, 2019. 76 с.
22. Копитіна І. В. Українська мова у визначеннях, таблицях і схемах. 5–11 класи : посіб. Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2020. 128 с.
23. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : навч.-метод. посіб. Львів, 2018. 202 с.
24. Кухарчук І. О. Тексточентричний підхід до формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя-словесника. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 5. С. 286–295.
25. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. 410 с.
26. Лінгводидактичні студії : зб. наук. пр. / гол. ред. І. А. Кучеренко. Умань : ФОП Жовтий, 2016. 131 с.
27. Методичні рекомендації щодо навчання українській мові та літературі у 2022-2023 навчальному році. URL: <https://znayshov.com/FR/16503/21.pdf>
28. Методичні рекомендації щодо навчання української мови учнів 5–11 класів у 2023/2024 навчальному році. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Z69ioDIMOfccvwO0PAI-7Nm73g0BdxVi/view?usp=sharing>
29. Омельчук С. Дослідницький підхід до навчання мови : лінгводидактичний словник-довідник : навч. посіб. Київ : [б. в.], 2015. 56 с.
30. Пентиліук М. І., Окуневич Т. Г., Мунтян С. В. Сучасні підходи до навчання української мови і майбутніх учителів-словесників у контексті ідей Нової української школи : колект. монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. С. 43–56.

31. Подлевська Н. В. Профільний урок української мови в сучасній школі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. Острог, 2013. Вип. 40. С. 246–248.

32. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах : модульний курс : посіб. для студентів пед. університетів та інститутів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

33. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 436 с.

34. Профільне навчання: досвід упровадження, інноваційні технології. Упор. Л. Ф. Пашко, О. П. Коваленко, Л. І. Симоненко. Полтава : ПОІППО, 2008. 196 с.

35. Розвиток мовлення. Українська мова. 5–11 класи: видання друге, доповнене / За заг. ред. О. А. Бондаренко, О. О. Чмигової. Черкаси : КНЗ «ЧОШОПП ЧОР», 2016. 230 с.

36. Семенов О. М. Навчання української мови і літератури у вимірах ключових компетентностей : метод. посіб. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. 212 с.

37. Сова О. Компетентнісний підхід та його реалізація в навчанні української мови й літератури. *Педагогічний пошук. Методичні публікації*. 2022. № 3 (115). С. 52–54.

38. Сучасна українська лінгводидактика: теорія і практика навчання мови в закладах освіти : колективна монографія за заг. ред. О. О. Маленко. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2024. 268 с.

39. Теорія і практика навчання української мови в середній та вищій школі в умовах стандартизації сучасної освіти : звіт про науково-дослідну роботу / М. І. Пентиліук та ін. Херсон, 2022. 159 с.

40. Українська мова 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (рівень стандарту) /

Н. Б. Голуб та ін. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2017. № 12. С. 2.

41. Українська мова 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Л. Мацько, Т. Груба, О. Семенов, Т. Симоненко. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*. 2017. № 12. С. 3–77.

42. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2018. 272 с.

43. Українська мова (профільний рівень). Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О. Харків : ТОВ «Видавництво «Ранок», 2019. 274 с.

44. Українська мова. Українська література : нові навчальні програми для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту, профільний рівень); Методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. 352 с.

45. Факультет української філології.

URL : <https://kdpu.edu.ua/fakultet-ukrainskoi-filolohii/kontakty.html>

46. Ходанич Л. П., Ходанич П. М. Стилїстика в профільній школі : метод. посіб. для вчителя. Ужгород : ЗППО, 2021. 85 с.

47. Холод Г. Я. Допрофільна підготовка учнів: теоретичний і прикладний аспекти. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2021. № 1. С. 339–348.

48. Яремчук М. В. Система роботи з розвитку мовлення у старшій школі // Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) / за заг. ред. Г. І. Дідук-Ступ'як, Т. М. Миколенко, М. В. Пігур. Тернопіль, 2020. С. 174–177.

Додаток А

Комплекс вправ для розвитку мовлення здобувачів і здобувачок освіти в профільній школі

В останньому підрозділі третього розділу було наведено зразки вправ, спрямованих на розвиток мовлення здобувачів і здобувачок освіти. Це є важливим практичним етапом для демонстрації власних мовленнєвих умінь, що стосуються певної життєвої ситуації, тож доцільно запропонувати самостійно розроблену систему вправ із розвитку мовлення. Ці вправи можна використати як студентам філологічних факультетів під час проходження виробничої практики, так і вчителям-практикам у процесі викладання української мови у профільній школі.

Вправа 1. «Свідомий вибір на користь української»

Завдання: Уявіть, Ви нещодавно познайомилися з представником/представницею іншої країни, який/яка протягом року опановує українську мову й несподівано надсилає Вам повідомлення з проханням допомогти з добором українських відповідників для таких слів іншомовного походження:

Візит, дистанція, карта, банк, консенсус, тротуар, фундатор, адреса, хірург, абсурд, рандеву, алфавіт, біографія, турне.

Проаналізуйте наведені слова й напишіть відповідь, пояснивши, чи всі іншомовні слова містять українські відповідники та чи виправданим є їх уживання.

Вправа 2. «Проектування власного мовлення»

Завдання: Відредагуйте подані конструкції й уведіть їх у речення: *Поступили до лікарні, суспільна затребуваність, не без долі сміху, заключення експерта, наступило літо, треба перестати так чинити, скриті наміри, дружлюбне ставлення, затравили в школі однокласники й однокласниці, необхідно ще похудати, мені це кинулося в очі, на стінах були дуже гарні обої.*

Вправа 3. «Барви стилів»

Завдання: Відтворіть наведений текст у різних стилях (науковий, художній, офіційно-діловий тощо).

У кожного повинен бути свій «затишний куточок», свій особистий простір, де ми набираємося сил, де можна побути в тиші й відновитися. Це «чарівне місце», куди немає входу більше нікому... Таке «місце» не має бути постійним притулком, що відокремлює від усіх, але повинне стати якоюсь чарівною паличкою, яка допомагає звільнитися від негативних емоцій, щоб потім наповнитися позитивним ставленням до життя. Завжди є «сховок», у якому тепло в будь-яку погоду. Це може бути будинок, може бути місце поруч із певною людиною або «куточок» усередині тебе. Вирушай туди, коли втомлюєшся, коли потрібно просто розслабитися і набратися сил, тепла...
(за Оленою Кравченко)

Вправа 4. «Культурна допомога»

Завдання: Уявіть, що Ви стали свідком розмови возного Тетерваковського. Відредагуйте подані нижче фрази відповідно до норм сучасної української літературної мови:

Моїх діл околичності, возникаючі із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая — тее-то як його — благость в очах твоїх, до формального определенія о моєй участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі — тее-то як його — без отсрочок, волокити, проторов і убитков получить во вічноє і потомственное владініє тебе — движимое і недвижимое імініє для душі моєй — з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своєй волі — тее-то як його — розпоряджать? (І. Котляревський «Наталка Полтавка»)

Вправа 5. «Продуктивне спілкування»

Завдання: Серед запропонованих мовних одиниць оберіть ті, які доречно вжити при спілкуванні в різних комунікативних ситуаціях. Розподіліть фрази за відповідними колонками, виокремивши ті, що будуть доречними в офіційному та побутовому спілкуванні.

Добродію; радий (-а) вітати; скільки літ, скільки зим; підкажи, будь ласка; найщиріші вітання лунуть; щасливої дороги; дозвольте представити; можу порекомендувати; сердечно дякую; прошу вибачення; будьте здорові.

Офіційно-ділове спілкування	Спілкування з друзями

Вправа 7. «Подолання конфліктів»

Завдання: Уявіть, що Вам необхідно вирішити конфліктну ситуацію. Складіть невеличкі діалоги, в яких Ви подаєте варіанти вирішення проблеми, наводячи для прикладу й розкриваючи значення фразеологізму *хоч головою об стіну бийся*. Усе це необхідно продемонструвати таким людям: менеджер із продажу, друг або подруга, сусід або сусідка.

Вправа 8. «Ефективне спілкування»

Завдання: Складіть діалог до однієї із запропонованих ситуацій.

1. Ви купили необхідні продукти в супермаркеті, однак з'ясувалося, що на касі Вам видали не всю решту.
2. Ви не встигли підготуватися до шкільного конкурсу.
3. Ви не зрозуміли тему, яку пояснював учитель.

Вправа 9. «Успішний виступ»

Завдання: Оберіть одну тему й складіть план для виступу.

1. «ШІ – прогрес чи загроза для людства?»
2. «Графіті – мистецтво чи вандалізм?»
3. «Як реалізувати хобі у прибуток?»

Вправа 10. «Захопити словом»

Завдання: Ознайомтеся з наведеними реченнями. Оберіть одне спродукуйте зв'язний текст.

1. Поїздка до міста / за кордон.
2. Зустріч із друзями.
3. Відкриття власного бізнесу.
4. Те, що надихає.

Додаток Б

Конспект уроку (11 клас)

Тема: «Вимоги до культури мовлення».

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок.

Мета:

освітня: узагальнити ключові аспекти, необхідні для формування належної культури мовлення, а саме: правильність, змістовність, логічність та ін.;

розвивальна: вдосконалювати власний мовленнєвий потенціал, уникаючи слів, що не відповідають нормам сучасної української літературної мови;

виховна: презентувати власне мовлення для демонстрації культури українського народу.

Обладнання: підручник з української мови (автори: Караман С. О., Горошкіна О. М., Караман О. В., Попова Л. О., профільний рівень), додаткові матеріали з посібників: (Ходанич Л. П., Ходанич П. М. Стилістика в профільній школі) та (Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення).

Методи: бесіда, робота з підручником, виконання вправ.

Очікувані результати:

здобувач / здобувачка освіти:

- формує власне мовлення на засадах об'єктивних вимог;
- дбає про культуру й вплив свого мовлення на оточення;
- усвідомлює себе повноцінним представником / представницею української нації.

Хід уроку

I. Організація на освітній процес.

Привітання, встановлення робочої атмосфери, перевірка присутності.

Слова вчителя: Добрий день! Сідайте, будь ласка. Сьогодні ми з вами попрацюємо над розвитком власної культури мовлення, адже саме завдяки

ньому ми можемо продемонструвати для інших чимало інформації. Позитивної чи негативної – це все залежить безпосередньо від нас.

II. Перевірка домашнього завдання.

III. Повідомлення теми й мети уроку.

Слова вчителя: На цьому уроці ми з вами попрацюємо над удосконаленням власного мовлення, адже це є завжди актуально й корисно. Недарма тема заняття звучить так: «Вимоги до культури мовлення». Нумо разом розкривати власний мовленнєвий потенціал!

IV. Мотивація на освітній процес.

Слова вчителя: Ознайомтеся з висловом Герберта Спенсера й прокоментуйте: *«Як часто неправильно вжите слово породжує помилкові судження!»*

V. Актуалізація знань і вмінь.

Слова вчителя: Доволі часто ми стикаємося зі словами, які не відповідають нормам української мови. Тож я пропоную вам побути в ролі редакторів, знайшовши й виправивши помилки в запропонованих висловах: *прийняти участь, слідуєчий рік, на протязі багатьох років, підняти налоги, рік назад, відношенням до них, нарядні діти, відмінити, об'явити, терпіти поразку, нанести удар.*

Слова вчителя: Чи спостерігали ви наведені вислови в мовленні інших людей? У чому полягають труднощі? Як можна позбутися неправильних висловів у власному мовленні?

VI. Формування вмінь і навичок.

Слова вчителя: Пропоную ознайомитися з комунікативно-стилістичними якостями мовлення (рубрика «Буду я навчатись мови золотої»), які необхідно враховувати при спілкуванні з іншими, промові тощо. Поміркуйте, як саме ми можемо реалізувати доказовість? Чи існують певні обмеження?

А зараз пропоную виконати вправу 183, де вам необхідно ознайомитися з порадами для промови від Поля Сопера, а також висловити

свою думку щодо авторської позиції. Окрім цього, хочу почути ваші власні вимоги щодо тексту промови й особистості оратора.

1. Через неточності в мовленні оратора слухач позбавлений можливості скласти вичерпне уявлення про його ідеї.

2. Доречність означає відповідність відібраних слів і їхніх сполучень темі, аудиторії й обставинам (умовам).

3. Незрозумілість – звичайний результат багатослів'я, який породжують неясність мислення, недостатній словниковий запас, пустослів'я через брак думок, схильність до хизування.

4. Висловам, що справляють найсильніше враження, найбільше загрожує небезпека втратити свою самобутність через часте вживання.

5. Жвавості мовленню надають гасла, риторичні запитання, іронія, гіпербола, інверсія, антитеза, метафора та ін.

Слова вчителя: Зараз ми з вами виконаємо вправи, які допоможуть уникати поширених мовленнєвих помилок у майбутньому. Вчитися чомусь новому – це завжди цікаво, актуально й корисно.

Відредагуйте подані речення. *1. Удар по воротах до своєї мети не долетів. 2. Захисник сильно б'є своєю ногою. 3. Ми захоплюємося й любимо наш край. 4. Усякий учень має пройти тестування. 5. Незважаючи на дощі, урожай буде зібрано. 6. У лісі живуть різні звірі, дикі тварини. 7. Я взяла мої речі і побігла за дівчатами. 8. Квіти пахнуть ніжно, але різко. 9. Не тільки збирали суніці дівчата, але й хлопці. 10. Буки ростуть в Альпах, Карпатах, Криму, Кавказі. 11. Наступили самі короткі дні.*

Слова вчителя: Чи виникали труднощі при виконанні завдання? Які саме? Що допомогло вам виконати завдання правильно?

VII. Підсумки.

Слова вчителя: Шановні старшокласники й старшокласниці! На сьогоднішньому уроці ми з вами працювали над реалізацією теоретичних відомостей на практиці, демонструючи це завдяки мовленню. Приємно

бачити ваші успіхи й сміливі кроки до вдосконалення. Бажаю успіхів! До зустрічі!

VIII. Рефлексія.

Слова вчителя: Висловіть ваші враження, доповнивши речення:

На уроці я зрозумів (-ла)...

Мене вразило...

Мені ще потрібно розібратися...

Здобуті знання я можу використати...

IX. Домашнє завдання.

Слова вчителя: Підготуйте повідомлення з теми, обравши один вислів на вибір. При цьому акцентуйте увагу на комунікативно-стилістичних якостях мовлення :

Багато говорити і багато сказати не є те саме (Софокл).

Говорити доречно краще, ніж говорити красномовно (Бальтасар Грасіан).

Заговори, щоб я тебе побачив (Сократ).

Слово — зброя. Як усяку зброю, його треба чистити й доглядати (Максим Рильський).